

ПОЛТАВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ЕКОНОМІКИ І ТОРГІВЛІ

Навчально-науковий інститут заочно-дистанційного навчання
Форма навчання заочна
Кафедра правознавства

Допускається до захисту

Завідувач (начальник) _____ Галина ЛАВРИК
(підпис) (ініціали, прізвище)

« ___ » _____ 2023 р.

МАГІСТЕРСЬКА РОБОТА

на тему «ДЕМОБІЛІЗАЦІЯ ТА ЇЇ НАСЛІДКИ ДЛЯ СОЦІАЛЬНО-
ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ КРАЇНИ»

*спеціальності 281 Публічне управління та адміністрування
освітньо-професійна програма «Публічне адміністрування»*

Виконавець роботи: Демус Дмитро Олегович

(підпис, дата)

Науковий керівник: Лаврик Галина Володимирівна

(підпис, дата)

Рецензент:

(прізвище, ім'я, по батькові)

ПОЛТАВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ЕКОНОМІКИ І ТОРГІВЛІ

Затверджую

Завідувач (начальник) кафедри

_____ Галина ЛАВРИК

(підпис, ініціали та прізвище)

« _____ » _____ 2023 р.

ЗАВДАННЯ ТА КАЛЕНДАРНИЙ ГРАФІК ВИКОНАННЯ МАГІСТЕРСЬКОЇ РОБОТИ

на тему «ДЕМОБІЛІЗАЦІЯ ТА ЇЇ НАСЛІДКИ ДЛЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ КРАЇНИ»

**студентом спеціальності 281 Публічне управління та адміністрування
освітньо-професійна програма «Публічне адміністрування»**

(шифр, назва)

Прізвище, ім'я, по батькові Демус Дмитро Олегович

Затверджена наказом ректора

Зміст роботи	Термін виконання	Термін фактичного виконання
1. Підбір джерел та їх обробка	до 01.01.2023 р.	
2. Складання та затвердження плану роботи	до 01.04.2023 р.	
3. Написання та оформлення роботи	до 20.09.2023 р.	
4. Попередній захист роботи	до 15.11.2023 р.	

Дата видачі завдання « _____ » _____ 2023 р.

Студент (-ка) _____

Науковий керівник _____ д.ю.н., проф. Галина ЛАВРИК

Результати захисту магістерської роботи

Магістерська робота оцінена на _____

(балів, оцінка за національною шкалою, оцінка за ЄКТС)

Протокол засідання ЕК № _____ від « _____ » _____ 2024 р.

Секретар ЕК _____

(прізвище, ім'я, по батькові)

ПОЛТАВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ЕКОНОМІКИ І ТОРГІВЛІ

Оцінювання магістерської роботи, виконаної студентом

Демусом Дмитром Олеговичем
(прізвище, ім'я, по-батькові)

спеціальності 281 Публічне управління та адміністрування
освітньо-професійна програма «Публічне адміністрування»

(шифр, назва)

ступеня магістра

на тему «ДЕМОБІЛІЗАЦІЯ ТА ЇЇ НАСЛІДКИ ДЛЯ СОЦІАЛЬНО-
ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ КРАЇНИ»

№ з/п	Критерії оцінювання	Бали
1.	Зміст (до 60 балів)	
2.	Оформлення та організація виконання (до 10 балів)	
3.	Захист (до 30 балів)	
	Усього балів	
	Оцінка за національною шкалою	
	Оцінка за шкалою ЄКТС	

Підпис членів екзаменаційної комісії: _____
(підпис) (ініціали, прізвище)

(підпис) (ініціали, прізвище)

(підпис) (ініціали, прізвище)

(підпис) (ініціали, прізвище)

(підпис) (ініціали, прізвище)

Протокол засідання ЕК № _____ від «_____» _____ 2024 р.

Секретар ЕК _____
(підпис) (ініціали та прізвище)

ЗМІСТ

ВСТУП.....	9
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ДЕМОБІЛІЗАЦІЇ.....	12
1.1. Теоретико-методологічні підходи до розуміння демобілізації та наслідків її проведення.....	12
1.2. Стандарти і практики проведення демобілізації у державах-членах Європейського Союзу.....	22
РОЗДІЛ 2. ВРЕГУЛЮВАННЯ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ПРИ ДЕМОБІЛІЗАЦІЇ.....	34
2.1. Встановлення особливого порядку та строків звільнення військовослужбовців у зв'язку з демобілізацією.....	34
2.2. Права, обов'язки та державні гарантії військовослужбовців, які звільняються зі служби у зв'язку з демобілізацією.....	45
РОЗДІЛ 3. ЗАХОДИ РЕАГУВАННЯ НА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ТА ГУМАНІТАРНІ ПРОЯВИ ПОВОЄННОЇ ДЕМОБІЛІЗАЦІЇ.....	55
3.1. Формування стратегії повоєнної демобілізації.....	55
3.2. Затвердження комплексних програм допомоги ветеранам та їхнім родинам.....	67
ВИСНОВКИ.....	78
ПЕРЕЛІК ІНФОРМАЦІЙНИХ ДЖЕРЕЛ.....	81

АНОТАЦІЯ

Метою магістерської роботи є з'ясування особливостей здійснення демобілізації та її наслідків для соціально-економічного розвитку країни.

Відповідно до зазначеної мети в магістерській роботі були поставлені й вирішувались такі завдання:

- провести аналіз теоретико-методологічних підходів до розуміння демобілізації та наслідків її проведення;
- розглянути особливості стандартів і практик проведення демобілізації у державах-членах Європейського Союзу;
- висвітлити основні положення щодо встановлення особливого порядку та строків звільнення військовослужбовців у зв'язку з демобілізацією;
- розкрити сутність прав, обов'язків та державних гарантій військовослужбовців, які звільняються зі служби у зв'язку з демобілізацією;
- розглянути особливості формування стратегії повоєнної демобілізації;
- виявити закономірності затвердження комплексних програм допомоги ветеранам та їхнім родинам.

Об'єктом дослідження в магістерській роботі є суспільні відносини, які виникають у зв'язку з проведенням демобілізації.

Предметом дослідження в магістерській роботі є поняття, сутність і особливості демобілізації та її соціально-економічних наслідків.

У процесі дослідження використовувалися такі наукові методи: системного підходу, аналізу, класифікації, систематизації, порівняльно-правового методу, формально-логічного методу.

Інформаційну основу дослідження складають бази нормативних документів, спеціальні періодичні посібники, вітчизняні й закордонні видання, збірники наукових праць.

ABSTRACT

The purpose of the master's work is to clarify the specifics of demobilization and its consequences for the socio-economic development of the country.

In accordance with the specified goal, the following tasks were set and solved in the master's thesis:

- conduct an analysis of theoretical and methodological approaches to understanding demobilization and its consequences;
- consider the peculiarities of the standards and practices of demobilization in the member states of the European Union;
- highlight the main provisions regarding the establishment of a special procedure and terms for the release of military personnel in connection with demobilization;
- to reveal the essence of the rights, obligations and state guarantees of servicemen who are released from service in connection with demobilization;
- consider the peculiarities of the formation of the post-war demobilization strategy;
- to reveal patterns of approval of complex programs of assistance to veterans and their families.

The object of research in the master's thesis is social relations that arise in connection with demobilization.

The subject of research in the master's thesis is the concept, essence and features of demobilization and its socio-economic consequences.

The following scientific methods were used in the research process: systematic approach, analysis, classification, systematization, comparative-legal method, formal-logical method.

The information base of the research consists of databases of normative documents, special periodical manuals, domestic and foreign publications, collections of scientific works.

ВСТУП

Актуальність даної теми полягає в тому, що досить важко уявити сьогодення, у якому панує абсолютний мир. Амбіції окремих діячів, жага до розширення власних територій, непорозуміння між країнами, історична невизначеність, економічні передумови - все це призводить до створення конфліктів різних масштабів, які у подальшому можуть трансформуватися у збройні конфлікти, чи взагалі у воєнні дії. У таких випадках необхідним є залучення національних збройних сил або інших військових формувань, з метою захисту територіальної цілісності та суверенітету держави. Завершення збройних конфліктів спричинює проведення демобілізації сил держави, у зв'язку з досягненням цілі та поставленої мети.

Демобілізація, будучи складним і багатоплановим процесом, впливає на різноманітні аспекти суспільного життя, включаючи економіку, суспільний порядок, психологічний стан населення та рівень соціальної стабільності. У цьому контексті виникає необхідність глибокого розуміння та дослідження впливу демобілізації на майбутній розвиток країни.

У даний час Україну боронять тисячі військовослужбовців, що в майбутньому призведе до їх демобілізації, тобто поверненню до цивільного життя. Тому дослідження особливостей проведення демобілізації є необхідним елементом у подальшому розвитку цього явища.

Проблемою демобілізації та її соціально-економічних наслідків займалися Агаєв Н.А., Бадрак В.В., Гріненко О.І., Коқун О.М., Корольчук О.Ф., Лозінська Н.С., Остапчук В.В., Пищуліна О.М., Пішко О.І., Скуріхін С.М., Флурі Ф., Цимбалюк М.М., Шкута О.О., Юрчишин В.В.

Метою магістерської роботи є з'ясування особливостей здійснення демобілізації та її наслідків для соціально-економічного розвитку країни.

Відповідно до зазначеної мети в магістерській роботі були поставлені й вирішувались такі завдання:

- провести аналіз теоретико-методологічних підходів до розуміння демобілізації та наслідків її проведення;
- розглянути особливості стандартів і практик проведення демобілізації у державах-членах Європейського Союзу;
- висвітлити основні положення щодо встановлення особливого порядку та строків звільнення військовослужбовців у зв'язку з демобілізацією;
- розкрити сутність прав, обов'язків та державних гарантій військовослужбовців, які звільняються зі служби у зв'язку з демобілізацією;
- розглянути особливості формування стратегії повоєнної демобілізації;
- виявити закономірності затвердження комплексних програм допомоги ветеранам та їхнім родинам.

Об'єктом дослідження в магістерській роботі є суспільні відносини, які виникають у зв'язку з проведенням демобілізації.

Предметом дослідження в магістерській роботі є поняття, сутність і особливості демобілізації та її соціально-економічних наслідків.

У процесі дослідження використовувалися такі наукові методи: системного підходу, аналізу, класифікації, систематизації, порівняльно-правового методу, формально-логічного методу.

Інформаційну основу дослідження складають бази нормативних документів, спеціальні періодичні посібники, вітчизняні й закордонні видання, збірники наукових праць.

Магістерська робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, переліку інформаційних джерел. Загальний обсяг магістерської роботи становить сторінок комп'ютерного тексту. У тексті магістерської роботи перелік використаних інформаційних джерел містить.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ДЕМОБІЛІЗАЦІЇ

1.1. Теоретико-методологічні підходи до розуміння демобілізації та наслідків її проведення

У сучасному світі, де конфлікти та війни стали невід'ємною реальністю соціального середовища, процес демобілізації військовослужбовців становить важливий етап перетворення суспільства після завершення бойових дій.

Після демобілізації учасників бойових дій постає питання їхнього майбутнього. Демобілізація часто є синонімом повернення до цивільного життя, але цього також можна досягти через інтеграцію колишніх учасників бойових дій до нових державних сил безпеки. Іншими словами, альтернатива є між «цивілізацією» колишніх комбатантів або інституціоналізацією військового досвіду, який здобутий за межами держави. Таким чином, демобілізацію загалом не можна відокремити від реформи апарату державної безпеки чи ширшої державної політики, спрямованої на сприяння поверненню учасників бойових дій до цивільного життя, політики, яка таким чином сприяє встановленню у державі загального добробуту. У цьому сенсі демобілізація сприяє перебудові самої держави [1].

Оскільки питання демобілізації в нашій країні недостатньо досліджене з наукової точки зору, в першу чергу необхідно навести законодавчо визначене поняття «демобілізації». Згідно зі статтею 1 Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» демобілізація - комплекс заходів, рішення про порядок і терміни проведення яких приймає Президент України, спрямованих на планомірне переведення національної економіки, органів державної влади,

інших державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій на роботу і функціонування в умовах мирного часу, а Збройних Сил України, інших військових формувань, Оперативно-рятувальної служби цивільного захисту - на організацію і штати мирного часу [2].

Демобілізацію доцільно розглядати як процес, який зворотній до процесу мобілізації в державі. Цей процес може включати в себе наступні елементи:

- демобілізація Збройних Сил України, інших військових формувань, оперативно-рятувальної служби цивільного захисту;
- демобілізація національної економіки;
- демобілізація функціонування системи управління державою;
- демобілізація системи забезпечення життєдіяльності населення.

Демобілізація в державі може бути загальною або частковою. загальною – коли мета війни досягнута, воєнна загроза ліквідована, наближається тривалий час гарантованого миру. Частковою – коли на одному або декількох операційних напрямках воєнна загроза ліквідована, противник отримав воєнну поразку, але мирна угода не укладена. Демобілізація може бути відкритою або прихованою. Відкритою вона буде у варіанті загальної. Прихованою - у варіанті часткової [3].

Пядишев В. Г. у своїй праці «Шляхи та проблеми реінтеграції колишніх комбатантів: досвід операцій ООН з підтримки миру» зазначає, що демобілізація це формальне та контрольоване звільнення діючих комбатантів із збройних сил або інших збройних груп [4].

Демобілізація – це багатогранний процес, який офіційно засвідчує зміну статусу окремої людини від членства в тому чи іншому військовому угрупованні до цивільної особи. Вона включає фізичне відмежування комбатанта від його (її) підпорядкування та контролю з боку збройних сил чи угруповань, а також його (її) перехід від військового мислення до цивільного [5].

Відповідно до Записки Генерального Секретаря щодо адміністративного та бюджетного аспектів фінансування миротворчих операцій ООН – демобілізація це офіційне і контрольоване звільнення активних комбатантів зі збройних сил або зі складу інших озброєних формувань. Перший етап демобілізації може відрізнятися за масштабами – від оформлення індивідуальних комбатантів у тимчасових центрах до зосередження військ у таборах, створених з цією метою (у місцях розквартирування, поселеннях, районах збору чи казармах). Другий етап демобілізації передбачає забезпечення демобілізованих комбатантів комплексом заходів із підтримки, що називається реадаптацією [6].

Демобілізація - це звільнення або «згортання» збройних сил військового часу, коли країна відновлює статус мирного часу після війни або значного нарощування. Таким чином, це протилежний процес мобілізації, який є збиранням та організацією військ, матеріальних засобів та обладнання для активної військової служби під час війни чи іншої надзвичайної ситуації. Ступінь процесу демобілізації залежить від мобілізації, яка йому передувала. Фактори включають розмір, тривалість і місце конфлікту, а також рівень технології та стан промислової бази та ступінь суспільної підтримки. Ці чинники, у свою чергу, визначають кількість мобілізованих осіб, тривалість служби, відстань, на яку вони переміщуються, і техніку, якою вони користуються. Демобілізація є такою ж бурхливою та сповненою змін, як і мобілізація, оскільки після мобілізації та після конфлікту, хоча може відбутися нормалізація, не може бути повернення до нормального стану.

Як і будь-які інші процеси, демобілізація будується на власних принципах. Визначення даних принципів допоможе більш поглиблено зрозуміти особливості демобілізації. Основні принципи демобілізації:

1. Принцип добровільності - коли програми РДР обговорюються як частина мирної угоди, рішення про демобілізацію військовослужбовців

зазвичай приймається національною владою та/або керівництвом збройних сил. Коли учасники бойових дій є частиною організованої військової ієрархії, рішення про демобілізацію може бути не їх власним. Натомість вони можуть бути проінструктовані своїми командирами або представниками національної влади щодо процесу демобілізації. Однак їхня участь в інших аспектах програми РДР є добровільною;

2. Принцип відповідності стандартам гуманітарної допомоги – керуючи місцями демобілізації, фахівці з РДР повинні прагнути гармонізувати свій підхід з гуманітарними організаціями, які керують таборами для внутрішньо переміщених осіб/повернених/біженців у околицях, а також вивчати досвід гуманітарної допомоги та раннього відновлення в цьому регіоні);

3. Принцип гендерної рівності – демобілізація має різні наслідки для жінок та чоловіків. Наприклад, жінки могли «заробити» вищий ступінь рівності та соціального визнання як учасників бойових дій, ніж вони раніше мали у цивільному житті. Для чоловіків демобілізація також може означати втрату статусу та поваги, отриманої будучи військовослужбовцем. Крім того, високопоставлені особи можуть отримати ключові політичні посади в новому уряді, а нижчі посади можуть бути проігноровані, що у подальшому викличе розчарування або відчуття себе зрадженими командирами;

4. Принцип чутливості до конфліктів - збройні сили та групи, що підлягають демобілізації, мають однакове ставлення. Якщо до учасників демобілізації добре ставляться, їхнє ставлення до процесу, швидше за все, буде позитивним;

5. Принцип гнучкості, підзвітності та прозорості - коли програма демобілізації реалізується після мирної угоди, необхідним є чіткий і всеосяжний консенсус усіх сторін із самого початку щодо кількості військовослужбовців і осіб, пов'язаних зі збройними силами та групами, які

підлягають демобілізації. Якщо критерії прийнятності неоднозначні, а воюючі сторони заздалегідь не вказують кількість учасників бойових дій, це може призвести до прийняття більшої кількості учасників, що у подальшому створить проблеми для фінансування;

6. Принцип регіональної підтримки – там, де це доцільно, у процес демобілізації мають залучати регіональних зацікавлених сторін, у тому числі сусідніх країн, з метою створення сприятливого середовища для військовослужбовців;

7. Принцип плановості – демобілізація має здійснюватись з урахуванням усіх особливостей, які можуть виникнути на кожному з її етапів. Важливим у цьому питанні є гарантування безпеки всім учасникам процесу [7].

Основними цілями демобілізації є відновлення безпеки і стабільності, сталий соціально-економічний розвиток та реінтеграція учасників бойових дій у суспільство. Через те що демобілізація є складним процесом, необхідно дотримуватись п'яти основних умов:

1. Безпечні умови. Безпека є необхідною умовою, аби сторони склали зброю. Тільки довіра може розірвати коло насилля, що не дозволяє воюючим сторонам роззброїтись. Треті сторони можуть відігравати важливу роль в гарантуванні виконання умов припинення вогню, дотримання публічного порядку, безпеки населення та належного виконання програм з роззброєння.

2. Включення всіх воюючих сторін. Це необхідно для створення безпечних умов та належного виконання всіх етапів демобілізації. У протилежному випадку будь-яка зі сторін може розпочати протистояння, скориставшись роззброєнням іншої сторони. Інституції, створенні для роззброєння та демобілізації повинні періодично обмінюватись інформацією. Для неупередженого, належного та нейтрального виконання зобов'язань із роззброєння та демобілізації необхідно наявність зовнішніх спостерігачів та миротворців.

3. Політична угода, яка має містити умови безпеки, визначати припинення воєнних дій та виконання заходів із роззброєння, демілітаризації та реінтеграції.

4. Всеохоплюючий підхід, який включає в себе створення надійного та авторитетного органу на національному рівні, який би виконував функції планування, виконання та нагляду на національному рівні, роботу миротворчих сил та військових, які будуть здійснювати роззброєння, діяльність цивільних організацій.

5. Належне фінансування. Успішні програми з роззброєння та демобілізації мають бути гнучкими та враховувати потреби різних груп, збалансовувати потреби колишніх комбатантів та місцевого населення [8].

Послідовність демобілізації можна розділити на шість основних стадій:

1. Планування: від мирного плану до планування на випадок непередбачених обставин;

2. Розташування: скупчення військовослужбовців у місцях збору (у післявоєнних ситуаціях);

3. Реєстрація: реєстрація даних про осіб та зброю;

4. Знезброєння: збір та контроль за зброєю;

5. Орієнтування перед звільненням: інформування учасників бойових дій про їхні права;

6. Звільнення: офіційне звільнення та зворотний транспорт до рідного регіону [9].

Іноземні фахівці, які спеціалізуються на постконфліктних країнах, виокремлюють три етапи у процесі демобілізації, кожен з яких має надати відповіді на конкретні питання:

1) Прийнятність. Хто має право на компенсацію? Йдеться про те, які особи мають отримати компенсацію та за яких умов;

2) Фінансування. Саме фінансування складається з трьох компонентів: сума, спосіб виплати та бюджет. Скільки їм компенсувати? Йдеться про визначення розміру компенсації та за яких умов мають отримати особи, які мають право. Як доставити платежі? Йдеться про визначення того, який метод слід обрати для розподілу сум, на які вони мають право, особам, які мають право. Де знайти фінансові ресурси? Йдеться про визначення джерела фінансування для підтримки бюджету програми демобілізації.

3) Реалізація Які механізми забезпечення сталості програми? Йдеться про визначення структури навколо адміністрування платежів з функціональної точки зору, людських ресурсів, управління та підзвітності [10].

Слід пам'ятати, що демобілізація не завжди може призвести до скорочення витрат на оборону - це залежить від контексту. Практики РДР повинні надати відповіді на 2 основних запитання: чи існує постійний конфлікт? Чи можливі сутички з сусідніми країнами? Ці чинники впливають на сектор безпеки та його майбутнє реформування (у разі необхідності) [11].

Загальні переваги демобілізації полягають у зменшенні витрат і можливості реструктуризувати підрозділи, що залишилися, з метою підвищення ефективності та політичної лояльності. Демобілізація частини військовослужбовців є методом, який часто використовується для модернізації або дисциплінування збройних сил. Ці реформовані армії часто мають кращу кваліфікацію солдатів і менше осіб з інвалідністю.

Демобілізація є центром формування умов для перехідного етапу від війни до миру. Планування та здійснення демобілізації породжує для держави проблеми з матеріально-технічним забезпеченням. У цьому випадку важливим є надання консультаційних послуг у межах міжнародного співробітництва.

Проблеми, пов'язані з постачанням на цьому етапі, можуть завадити мирному процесу. Після припинення вогню, арміям і збройним формуванням зазвичай не вистачає власних ресурсів для утримання військовослужбовців. У

випадках після припинення вогню, командири більше не відчують відповідальності за підтримку постачання для своїх підлеглих. У цій ситуації постають завдання як для національних, так і для багатосторонніх організацій щодо підтримки демобілізації продовольством, охороною здоров'я, логістикою і транспортом. Аварійні заходи, вжиті в період підготовки, можуть покращити прийняття демобілізаційних заходів [9].

Як було встановлено раніше, рішення про демобілізацію завжди ґрунтуються на конкретних військових, політичних та соціально-економічних обставинах, але рішення про демобілізацію зазвичай базується на одному або кількох із наступних шести факторів:

- багатостороння, двостороння або національна мирна угода чи роззброєння;
- поразка однієї з воюючих сторін;
- відчутне покращення ситуації з безпекою;
- брак належного фінансування;
- сприйнятий вплив конверсії на економіку та розвиток;
- зміна військових технологій та/або стратегій [12].

Демобілізація має спиратись також на промислові потреби, оскільки населення повинно бути готовим надавати роботу військовослужбовцям так швидко, як їх демобілізують. Звільнення з військової служби повинно бути пов'язане з повторним «цивільним» працевлаштуванням, з метою недопущення безробіття і залежності колишніх військовослужбовців.

У зв'язку з цим виокремлюють 3 основні проблеми проведення демобілізації:

- перша - це проблема темпів демобілізації. Необхідність встановлення рівності між темпами демобілізації армії та примусового звільнення військовослужбовців, і швидкість, з якою вони можуть бути знову «поглинені» промисловістю;

— друга - проблема кадрів. Ця проблема стосується тих військовослужбовців, які мають різноманітні таланти та досягнення на посадах, що робить різноманітними вимоги до них;

— третя - проблема механізму. При вирішенні цієї проблеми необхідним є організація та досконалість пристроїв, за допомогою яких військовослужбовці можуть бути зведені разом з подальшою відправкою і без відходів [13].

На тринадцятому засіданні Міжвідомчої постійної групи (IASC) були виокремлені основні перешкоди для проведення демобілізації:

1. Відсутність достатньої політичної волі для демобілізації;
2. Недостатній клімат довіри, який перешкоджає роззброєнню та демобілізації;
3. Відсутність комплексного планування процесу, який починається з роззброєння і продовжується реінтеграцією;
4. Відсутність достатніх коштів для загальної програми або для важливих сегментів;
5. Недостатня координація та/або синхронізація між різними суб'єктами, залученими до загального процесу та пов'язаної діяльності;
6. Погана ресурсна база та мало можливостей для отримання прибутку, характерна для бідних націй, які вийшли з тривалих періодів конфлікту
7. З боку колишніх учасників бойових дій низький рівень освіти та кваліфікації, відсутність досвіду цивільного життя [14].

Підсумовуючи, можна зазначити: дослідження теоретико-методологічних підходів до розуміння демобілізації та вивчення наслідків її проведення, свідчать про значущість цієї теми для розуміння різних аспектів участі у військових конфліктах. Подальші дослідження в цьому напрямку можуть сприяти розробці більш ефективних стратегій підтримки колишніх

військовослужбовців та створенню умов для їх успішного повернення в громадянське життя.

1.2. Стандарти і практики проведення демобілізації у державах-членах Європейського Союзу

Стабільність і безпека є важливими складовими у кожному суспільстві, питання військової демобілізації стає одним із головних елементів стратегічного планування для держав-членів Європейського Союзу. Розвиток стандартів і практик проведення демобілізації в цьому контексті визначає не лише ефективність військових операцій, але й забезпечує безпечний та стабільний перехід з воєнного стану до миру.

Як загальновизнано, миротворчі операції Організації Об'єднаних Націй (ООН) розгортаються у дедалі складніших умовах, які вимагають нових динамічних моделей проведення миротворчої діяльності. Ці умови передбачають більший рівень та поширення насильства проти озброєних цивільних осіб, часто вчинені недисциплінованими озброєними елементами, такими як ополчення та банди, діючи на субнаціональному рівні. Як внесок у процес «Новий горизонт» залучення держав-членів до політичного діалогу щодо викликів і можливостей миротворчої діяльності, відділ роззброєння, демобілізації та реінтеграції (РДР) Офісу правління інститутів права та безпеки (ОРОЛСІ) Департаменту миротворчих операцій (ДРКО) ініціював дослідження, щоб задокументувати інноваційні програми, якими є практики DDR впровадження на місцях.

Дослідження підкреслює, що практика РДР розвивалася протягом останніх кількох десятиліть, вимагаючи інституційних змін. До кінця 1980-х років холодна війна сформувала підхід до постконфліктної безпеки, який зосереджувався на роззброєнні та демобілізації військових установ і правильну чисельність збройних сил .

У 2000 році підкреслено важливість сильних повноважень, які підтримують прийняття інтегрованих стратегій DDR, а у 2006 році, інтегровані стандарти DDR (IDDRS) були опубліковані, пропонуючи багато цінних вказівок щодо вирішення політичних, військових, безпеки, гуманітарний та соціально-економічний виміри постконфліктного середовища. IDDRS також містить набір попередніх умов, які повинні бути виконані перед початком програми DDR. Йдеться про підписання мирної угоди, що забезпечує правову основу для РДР, довіра до мирного процесу, готовність сторін конфлікту брати участь у РДР, і мінімальну гарантію безпеки [15].

У 2021 році Верховний представник та Європейська комісія висунули нову програму Європейського Союзу стосовно політики підтримки роззброєння, демобілізації та реінтеграції колишніх комбатантів (РДР), як частину ширшого внеску ЄС у розбудову миру.

Ця політика мала намір зміцнити спроможність ЄС сприяти профілактиці та сталому розвитку вирішення збройних конфліктів, які дестабілізують цілі регіони, впливають на безпеку ЄС та його громадян, а також підривають досягнення та стійкість до розвитку.

Високий представник/віце-президент Жозеп Боррель зазначав: «Сьогоднішні конфлікти вже не ті, які вони були 15 років тому. Вони вимагають активнішого залучення для ефективнішого вирішення поставлених завдань збройними групами та складними рушійними силами конфлікту через міжнародні кордони. Роззброєння, демобілізація та реінтеграція колишніх учасників бойових дій відіграє ключову роль у зусиллях ЄС щодо стійкості миру і запобігання відродженню насильства. ЄС збільшить свій вплив на ці процесів, повною мірою використовуючи доступні політики, інструменти та інструменти в різних секторах» [16].

У зв'язку з тим, що у кожній державі різний процес проведення демобілізації, а також його нормативне закріплення, Міжвідомчою робочою

групою з РДР (роззброєння, демобілізація та реінтеграція) був розроблений практичний посібник із Комплексних стандартів щодо роззброєння, демобілізації та реінтеграції. Вищевказаний посібник визначає напрями роботи за відповідними напрямками та створений для тих груп і осіб, які залучені до підготовки, імплементації та підтримки програм роззброєння, демобілізації та реінтеграції. Ці стандарти виокремлюють 2 основних підходи до мобілізації – стаціонарна демобілізація та мобільна демобілізація. Рішення щодо обрання конкретного підходу залежить від конкретної країни, а також ситуації безпеки. Як і в будь-якому випадку порівняння, існують свої переваги та недоліки.

Переваги стаціонарної демобілізації:

- дозволяє заздалегідь спланувати адміністративні й матеріально-технічні потреби і уможлиблює зберігання матеріалів; □
- полегшує облік, ідентифікацію, реєстрацію і медичне обстеження осіб; □
- може допомогти чітко позначити перехід від військового життя до цивільного, а також може допомогти комбатантам психологічно налаштуватися на зміни у статусі; □
- дає можливість створити детальний психологічний портрет особи;
- дає можливість провести ретельну роз'яснювальну та консультативну роботу щодо вигід і можливостей реадaptaції та реінтеграції; □
- є більш прийнятним підходом для офіційних збройних сил, які звикли до життя в казармах.

Недоліки стаціонарної демобілізації:

- дороге у будівництві та експлуатації, насамперед якщо взяти до уваги потреби особливих груп, зокрема жінок, дітей і утриманців; □
- може стати осередком злочинності та інших проблем із безпекою;
- приваблює увагу медіа, часто негативну; □

- може викликати негативне мислення і незадоволення серед комбатантів, а неофіційними збройними угрупованнями може розглядатись як втрата свободи;

- є потенційно небезпечним для жінок-комбатантів і жінок, пов'язаних зі збройними силами й угрупованнями, яким можуть знадобитись окремі райони розквартирування;

- може бути важкодоступним для комбатантів з інвалідністю, що обмежить їх доступ до програми;

- може привабити місцеве населення, яке перебирає сміття у пошуках речей або продуктів;

- може стати «постійним», якщо демобілізація та / або реінтеграція затягнуться;

- може спричинити погіршення стану навколишнього середовища і серйозну нестачу ресурсів [5].

Переваги мобільної демобілізації:

- є дешевшою, доцільнішою і гнучкішою, ніж стаціонарна демобілізація;

- скорочує матеріально-технічні вимоги, пов'язані з транспортуванням і постачанням продовольства, якщо комбатанти, які проходять демобілізацію, вже розміщені у громадах, де відбуватиметься їх реінтеграція;

- є найкращим підходом для дисциплінованих, відомих підрозділів, які мають бажання демобілізуватися;

- не відтворює військову ієрархію;

- становить меншу загрозу безпеці, ніж розквартирування;

- вимагає менше примусу (тобто необхідно менше сили);

- може більше зосереджуватися на окремих комбатантах і малих групах, включно з особливими групами; □
- є більш доступною для экс-комбатантів з інвалідністю; □
- сприяє розширенню участі громад.

Недоліки мобільної демобілізації:

- учасникам може бути недоступний повний спектр послуг; □
- психологічні ефекти демобілізації відчуються менш гостро; □
- більше залежить від бажання комбатантів брати участь у процесі

РДР [5].

Не дивлячись на існування різних стандартів і практик здійснення демобілізації, слід пам'ятати, що успішна демобілізація обов'язково передбачає добре структуровану програму реінтеграції. Демобілізація, яка ігнорує соціальні, економічні та політичні фактори, ризикує поставити під загрозу крихкі мирні домовленості, що призведе до відновлення боротьби та неминучі гуманітарні наслідки [14].

У межах даного підрозділу доцільним буде дослідити проведення демобілізації у державах-членах Європейського Союзу та інших державах, у різні історичні періоди.

Після закінчення бойових дій у 1995 р. Хорватія демобілізувала значну частину своєї армії. Що стосується її комплектування в мирний час, то ставку було зроблено на швейцарську модель із малою тривалістю строкової служби. У Хорватії громадяни були зобов'язані прослужити в рядах збройних сил 6 місяців. Такий короткий термін служби негативно позначався на професійній підготовці особового складу армії мирного часу, але він давав можливість активно накопичувати запас військовонавчених громадян на випадок мобілізаційного розгортання. Там же, де були потрібні тривалі терміни підготовки, використовували військовослужбовців за контрактом. Крім

скорочення темпів накопичення і обсягів запасу військовонавчених перехід на контрактний спосіб комплектування мав ще один наслідок – старіння особового складу збройних сил [17].

Упродовж 1945-1947 рр. у США демобілізували майже 10 мільйонів військових з об'єднаних збройних сил, а у Сполученому Королівстві – близько 4,3 мільйона упродовж 18 місяців у 1945 р. Обом цим процесам передували надзвичайно серйозні логістичні та політичні виклики, хоча ускладнювало ситуацію те, що і збройні сили США, і збройні сили Сполученого Королівства мали свій контингент по всьому світу. Серед викликів – демонстрації та навіть заколоти у деяких підрозділах у зв'язку з начебто повільними темпами демобілізації - з одного боку. З іншого - занепокоєння серед осіб, відповідальних за планування того, що деякі підрозділи ліквідовують так швидко, що потужність сил і безпека на місцях опинялися під загрозою. У Сполученому Королівстві демобілізація повернення до країни, яка була зруйнована війною, також призвела до значних економічних і соціальних викликів для осіб, яких було демобілізовано [18].

Управління економічною демобілізацією на рівні Рейху було обов'язком «Офісу Рейху з економічної демобілізації». У Баварії 12 листопада 1918 року уряд Ейснера призначив «державного комісара з демобілізації», завданням якого було «видавати всі накази, необхідні для запобігання або усунення збоїв на ринку праці в результаті економічної демобілізації» (Bayerische Staatszeitung 1918, № 265, 14 листопада 1918 р.). На регіональному рівні було призначено «демобілізаційних уповноважених», яких підтримували «демобілізаційні райкоми» та міські «демобілізаційні комітети», які склалися з рівної кількості представників роботодавців і профспілок. З 29 січня 1919 року в Мюнхені та Нюрнберзі діяли «центри демобілізації» для південної та північної Баварії [19].

Демобілізація у післявоєнній Франції виглядала наступним чином - закон зобов'язував роботодавців повертати військовослужбовців на стару роботу за

умови, що вони письмово повідомили роботодавця протягом двох тижнів після демобілізації. Процес економічної демобілізації розпочався наприкінці листопада 1918 року, коли воєнне Міністерство озброєнь було перепрофільовано в нове Міністерство реконструкції промисловості. Французька держава не могла повернутися до ліберальної економіки саме через витрати на реконструкцію. Податки зросли під час інфляції та валютних проблем. Чоловіки були перегруповані за їхніми початковими арміями та місцями призначення, що було трудомістким завданням, враховуючи те, як підрозділи були роз'єднані під час тривалої війни. Військовослужбовців звільняли після останньої перевірки особи, виплати заборгованості та отримання наказів про похід на випадок, якщо війна знову прийде до переможної, але небезпечної нації [20].

Процес військової демобілізації в Італії, який спочатку був хаотичним, коли багатьом військовослужбовцям не видавали належних пенсійних документів, почав покращуватися, коли генерал Енріко Кавілья (1862-1945), популярний серед чоловіків, став військовим міністром у січні 1919 року. Кавілья створив спеціальний демобілізаційний офіс у військовому міністерстві. Вже в листопаді-грудні 1918 р. армія в дії була скорочена з 2,15 до 1,6 млн військовослужбовців, випущених чотирма блоками. Фактори, що ускладнювали темпи демобілізації в італійському випадку, включали вимоги про те, щоб першими звільнялися офіцери, які мають цивільний досвід у вітчизняній економіці. Італія мала не одну, а дві армії для демобілізації: польову армію під верховним командуванням і територіальну армію під юрисдикцією військового міністра [21].

Після перших післявоєнних виборів у Британії у грудні 1918 року Вінстон С. Черчилль (1874-1965) став новим військовим міністром у січні 1919 року. Черчилль змінив курс і запровадив більш прийнятну схему демобілізації, яка враховувала, перш за все, тривалість служби та кількість отриманих поранень.

Чисельність британських збройних сил скоротилася з приблизно 3,8 мільйона під час перемир'я до приблизно 900 000 наприкінці 1919 року та до 230 000 до 1922 року. Британія мала короткий період економічного підйому після перемир'я. Витяг такої кількості чоловіків на ринок праці помітно збільшив безробіття, лише з 1 відсотка робочої сили у травні 1920 року до 23 відсотків у травні 1921 року. Таким чином, частиною соціального дивіденду демобілізації мало бути значне розширення пільг для безробітних, таких як «пожертви без роботи» для солдатів і цивільних. Демобілізація також викликала занепокоєння, що війна «звірила» британське суспільство загалом і колишніх військовослужбовців зокрема [22].

Польща під час здійснення демобілізації зіштовхнулася з багатьма проблемами. У 2000 році Міністерство оборони Польщі планувало виділити на демобілізацію 1,6 млн. злотих (392 тис. євро) та заходи реінтеграції до 2005 року. Тим не менш, лише 1,14 мільйона злотих (279,00 євро) - на третину менше - було де-факто відкладено на 5-річну програму реструктуризації та наступне скорочення, яке розпочалося у 2001 році. Процес демобілізації значно сповільнився через обмежену кількість адміністративного персоналу. До лютого 2000 року демобілізаційними питаннями в штабах корпусів і військових округів займалися лише чотири особи.

Насправді лише 33 особи повний робочий день займалися демобілізацією особового складу - 23 державні службовці та 10 військових. З цих 33 осіб 8 відповідали за роботу з демобілізації в соціальному департаменті Міністерства оборони, де надавали інформацію про ринок праці в провінційних військових штабах або командуваннях військового резерву, а решта розподілилась між кількома військовими центрами професійної діяльності. Існуючі на той момент структури були не в змозі ефективно надати всю допомогу, передбачену законом для військовослужбовців. Разом із надзвичайно обмеженими можливостями в штаб-квартирі та майже повною відсутністю представництва

на місцях, існувала постійна нестача фінансування. Тому було рекомендовано, щоб кошти для демобілізації розподілялися не просто на командні пункти військових округів, а також на органи військового управління нижчого рівня та гарнізонів, які підлягають скороченню [23].

Практика демобілізації в Угорщині відбувалась дещо інакше. У 1995 році при Генеральному штабі було створено Управління з координації реінтеграційних заходів, у складі якого було лише п'ять працівників. Завданням цього підрозділу був пошук альтернативної роботи для демобілізованих військовослужбовців та налагодження контактів з іншими державними органами, головним чином з поліцією, прикордонниками та державними підприємствами, які могли стати майбутніми «роботодавцями» для військовослужбовців.

У жовтні 2000 року було створено додатковий міжміністерський комітет, до складу якого увійшли представники міністерств оборони, праці, соціальних справ, освіти та сільського господарства. Його завданням була координація використання коштів для Програми сприяння повторному працевлаштуванню військовослужбовців. Основною метою цього міжміністерського комітету була допомога закритим гарнізонним містам у переобладнанні територій, сприяння малим і середнім підприємствам, а також надання порад військовослужбовцям щодо кар'єри, перенавчання та роботи [23]. Слід відмітити, що Угорщина – одна з небагатьох країн, яка змогла провести демобілізацію без залучення іноземного інвестування, а також без залучення фінансування бізнесу.

Досить цікавим є досвід проведення демобілізації у Греції. Основним принципом демобілізації була поступовість. Все мобілізаційне майно було розділено на армійське, артилерійське, інженерне, транспортне, медичне, а також загального призначення. 30 січня 1996 року о 23:55 армія віддала наказ про часткову мобілізацію місцевого резерву в регіоні Фракії та на островах Егейського моря. У цьому контексті були викликані всі осередки, резервісти

автоматичного з'єднання, місцеві жителі та запасні резервісти, при цьому не відбувалося командування транспортними засобами та переміщенням учасників, які служили на материку, у підрозділах поблизу кордонів. Механізм мобілізації резерву працював бездоганно, незважаючи на несприятливі погодні умови (снігопад у Фракії та опади на островах Егейського моря), явка резервістів була вражаюче швидкою, а їх демобілізація відбулася того ж дня до обіду.

Здійснення демобілізації у Чехії можливе за умови дотримання п'яти етапів:

- ведення переговорів та підписання фінальної мирової угоди;
- встановлення режиму припинення вогню та управління ним;
- відведення та збирання воюючих сторін;
- роззброєння воюючих сторін;
- розведення озброєних підрозділів і, якщо можливо, репатріація учасники ворогуючих угруповань (полонені).

Рішення щодо проведення демобілізації видається президентом Чехії після закінчення конфлікту. Процес демобілізації збройних сил Чехії розпочинається з того, що військовослужбовці, які проходять надзвичайну службу, переводяться або на дійсну службу, або в активний чи обов'язковий резерв [24].

Військова компанія Румунії під час Великої війни характеризувалася хвилями мобілізації та (часткової) демобілізації. Відповідно до Бухарестського договору, підписаного з Центральними державами в травні 1918 р., Румунія була змушена частково демобілізувати свою армію «на обмеженій мирній основі». Хоча його загальні умови були дуже обтяжливими для Румунії, Договір, тим не менш, гарантував збереження румунської армії [25].

Проведення демобілізації у Литві завершилось серйозними наслідками. Станом на 1 січня 1947 року в Литві було понад 5 тис. інвалідів. Більшість

чоловіків, демобілізованих після війни, за деякими винятками, залишилися лояльними до режиму та допомогли встановити комуністичну диктатуру та зміцнити радянську владу в окупованій Литві. Подальше здійснення демобілізації значною мірою було ускладнене, оскільки у 1950 році була оголошена нова примусова загальна мобілізація до Радянської Армії. Покаранням за ухилення від мобілізації було ув'язнення або відправлення в ГУЛАГ [26].

Колумбія, здійснивши демобілізації своїх військовослужбовців, піддалась критиці з боку інших держав. Членів воєнізованих формувань, залучених до процесу демобілізації, які підтримували уряд Колумбії, неодноразово звинувачували у відповідальності за серйозні порушення прав людини та міжнародного гуманітарного права, включаючи масові вбивства беззахисних цивільних осіб, вибіркові вбивства громадських лідерів, правозахисників, судових службовців та журналістів, серед іншого, акти тортур, переслідування та залякування, а також дії, спрямовані на примусове переміщення цілих громад. У деяких випадках Міжамериканська комісія та Міжамериканський суд встановили відповідальність держави, оскільки ці серйозні порушення Американської конвенції з прав людини були здійснені з мовчазної згоди державних агентів. Органи міжамериканської системи, Управління Верховного комісара ООН з прав людини та правозахисні організації в Колумбії та за кордоном зробили заяви про те, що процес демобілізації повинен супроводжуватися гарантіями поваги до міжнародні зобов'язання держави [27].

Отже, бачимо, що зусилля щодо встановлення миру та демобілізації збройних груп повинні посилюватися на основі законності та участі. Цю законність, у свою чергу, слід підтримувати через реальну відданість угодам, досягнутим у світлі міжнародних стандартів. У різні історичні періоди свого існування кожна держава здійснювала демобілізацію з урахуванням багатьох

факторів (політичних, економічних, соціальних, військових), що у майбутньому призвело до створення загальних стандартів проведення демобілізації.

РОЗДІЛ 2. ВРЕГУЛЮВАННЯ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ПРИ ДЕМОБІЛІЗАЦІЇ

2.1. Встановлення особливого порядку та строків звільнення військовослужбовців у зв'язку з демобілізацією

Як і більшість питань, пов'язаних із проходженням військової служби, питання демобілізації регулюється великою кількістю нормативно-правових актів. За юридичною значимістю і походженням ці нормативно-правові акти мають різний рівень регулювання. Серед всіх джерел законодавства про демобілізацію необхідно, насамперед, виділити Конституцію України, оскільки вона сама по собі є першоджерелом для законодавства України.

Не дивлячись на те, що в Конституції України закріплені найбільш принципові положення щодо забезпечення оборони держави, сама по собі вона не регулює порядок демобілізації, але в ній міститься положення, відповідно до якого – громадяни відбувають військову службу відповідно до закону [28]. У зв'язку з тим, що демобілізація нерозривно пов'язана з проходженням військової служби, стає очевидним факт того, що правові відносини, пов'язані з цією процедурою регулюються окремими нормативно-правовими актами, до яких належать: Закон України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію», Закон України «Про військовий обов'язок і військову службу» та Закон України «Про Збройні Сили України».

Відповідно до пункту 17 статті 106 Конституції України – Президент України є Верховним Головнокомандувачем Збройних Сил України; призначає на посади та звільняє з посад вище командування Збройних Сил України, інших військових формувань; здійснює керівництво у сферах національної безпеки та

оборони держави. Не зважаючи на те, що сфера національної безпеки є досить динамічною, незмінними залишаються її об'єкти: особа, суспільство та держава [29]. Як і у всіх суспільних відносинах, серед об'єктів регулювання на першому місці завжди буде особа, її конституційні права і свободи. Президент України, будучи гарантом Конституції України забезпечує дотримання та реалізацію конституційних прав і свобод громадян, до яких насамперед відноситься право на демобілізацію.

Згідно зі статтею 11 Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» - відповідно до повноважень, визначених Конституцією України, Президент України приймає рішення про введення воєнного чи надзвичайного стану в Україні або в окремих її місцевостях, про загальну або часткову мобілізацію та про демобілізацію із внесенням їх на затвердження Верховною Радою України [2].

Слід зазначити, що в Україні, відповідно до статті 8 Закону України «Про оборону України» - для забезпечення стратегічного керівництва Збройними Силами України, іншими військовими формуваннями та правоохоронними органами в особливий період може створюватися Ставка Верховного Головнокомандувача як вищий колегіальний орган воєнного керівництва обороною держави у цей період [30]. У зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації проти України, Указом Президента України №72/2022 було створено Ставку Верховного Головнокомандувача, положення щодо діяльності якої є цілком таємним. Рішення про демобілізацію має розглядатися на засіданні Ставки Верховного Головнокомандувача, також є можливість офіційного подання щодо розгляду даного питання будь-яким членом Ставки.

Міністерство оборони України, будучи головним органом у забезпеченні формування та реалізації державної політики з питань національної безпеки у воєнній сфері, сферах оборони і військового будівництва у мирний час та особливий період [31], здійснює відповідні повноваження під час проведення

демобілізації, а саме: забезпечує проведення мобілізації та демобілізації у Збройних Силах України і бере участь у забезпеченні мобілізації та демобілізації в інших військових формуваннях; планує і здійснює заходи щодо мобілізації та демобілізації у Збройних Силах України; бере участь у проведенні мобілізації та демобілізації в інших військових формуваннях.

Демобілізація здійснюється щодо певних категорій військовослужбовців, перелік яких визначений у Законі України «Про військовий обов'язок і військову службу». Основним критерієм розподілу є звільнення з військової служби під час дії особливого періоду та під час дії воєнного стану. Вважаємо за необхідне надати тлумачення даних категорій, з метою з'ясування основних відмінностей.

З самого початку необхідно зазначити, що відповідно до чинного законодавства, яке регулює відносини, пов'язані з обороною України, існує лише дві правові форми функціонування країни в сфері оборони, це мирний час та особливий період [32]. Законодавство України, а саме Закон України «Про оборону України», містить наступне правове визначення поняття «особливий період» - період, що настає з моменту оголошення рішення про мобілізацію (крім цільової) або доведення його до виконавців стосовно прихованої мобілізації чи з моменту введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях та охоплює час мобілізації, воєнний час і частково відбудовний період після закінчення воєнних дій. Дане визначення більш детально розкривається у Законі України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію». Визначення містить у собі перелік органів, діяльність яких спрямовується на захист Вітчизни у період особливого періоду.

До роз'яснень Верховного Суду про наявність особливого періоду в Україні було висвітлено у Постанові Колегія суддів Судової палати в адміністративних справах Верховного Суду України від 30.06.2015 р., (справа № 21-112a15) щодо не обмеження «особливого періоду» лише

часом на мобілізацію, однак не зважаючи на вказане рішення частина судів вказують на відсутність «особливого періоду» поза «строками проведення мобілізації» [33].

Розглядаючи питання стосовно визначення поняття «воєнний стан», доцільним є використання профільного закону – Закону України «Про правовий режим воєнного стану». Відповідно до статті 1 цього нормативно-правового акта, воєнний стан це особливий правовий режим, що вводитьься в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень [34].

Під час дії особливого періоду, військовослужбовці, які проходять військову службу за призовом під час мобілізації, на особливий період, військову службу за призовом осіб із числа резервістів в особливий період, можуть бути звільнені з військової служби через такі підстави:

1) за станом здоров'я - на підставі висновку (постанови) військово-лікарської комісії про непридатність до військової служби в мирний час або обмежену придатність у воєнний час, за винятком випадків, визначених положеннями про проходження громадянами України військової служби. Відповідно до Указу Президента України «Про Положення про проходження громадянами України військової служби у Збройних Силах України» - після отримання військовою частиною відповідного висновку (постанови) військово-

лікарської комісії про непридатність військовослужбовця до військової служби за станом здоров'я документи про його звільнення з військової служби оформлюються та надсилаються посадовій особі, яка видає наказ про звільнення негайно. Рішення про даліше проходження військової служби військовослужбовцями, яких визнано обмежено придатними до проходження військової служби в мирний час, приймає посадова особа, до чиеї номенклатури призначення належить посада, яку займає військовослужбовець, на підставі відповідних клопотань. Після прийняття рішення про продовження проходження військової служби зазначені військовослужбовці можуть бути звільнені з військової служби на загальних підставах [35];

2) за віком - у разі досягнення граничного віку перебування на військовій службі. Статтею 22 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» встановлений наступний граничний вік перебування на військовій службі:

- для військовослужбовців рядового, молодшого сержантського і старшинського складу, які проходять військову службу за контрактом, - до 45 років;
- для військовослужбовців старшого сержантського і старшинського складу, які проходять військову службу за контрактом, - до 50 років;
- для військовослужбовців вищого сержантського і старшинського складу, які проходять військову службу за контрактом, - до 55 років;
- для військовослужбовців молодшого офіцерського складу - до 45 років;
- для військовослужбовців старшого офіцерського складу: майорів (капітанів 3 рангу), підполковників (капітанів 2 рангу) - до 50 років; полковників (капітанів 1 рангу) - до 55 років;
- для військовослужбовців вищого офіцерського складу - до 60 років;

○ для військовослужбовців, які проходять військову службу під час особливого періоду, з числа осіб:

- рядового, сержантського і старшинського складу, молодшого та старшого офіцерського складу - до 60 років;

- вищого офіцерського складу - до 65 років;

3) через такі сімейні обставини або інші поважні причини (якщо військовослужбовці не висловили бажання продовжувати військову службу):

- військовослужбовці-жінки, які мають дитину (дітей) віком до 18 років;

- виховання матір'ю (батьком) - військовослужбовцем, яка (який) не перебуває у шлюбі, дитини або кількох дітей віком до 18 років, які з нею (з ним) проживають, без батька (матері);

- утримання військовослужбовцем повнолітньої дитини, яка є особою з інвалідністю I чи II групи;

- необхідність постійного догляду за хворою дружиною (чоловіком), дитиною, а також батьками своїми чи дружини (чоловіка), які за висновком медико-соціальної експертної комісії чи лікарсько-консультативної комісії закладу охорони здоров'я потребують постійного догляду;

- наявність дружини (чоловіка) із числа осіб з інвалідністю та/або одного із своїх батьків чи батьків дружини (чоловіка) із числа осіб з інвалідністю I чи II групи;

- необхідність здійснення опіки над особою з інвалідністю, визнаною судом недієздатною; необхідність здійснення постійного догляду за особою з інвалідністю I групи; необхідність здійснення постійного догляду за особою з інвалідністю II групи або за особою, яка за висновком медико-соціальної експертної комісії або лікарсько-консультативної комісії закладу охорони

здоров'я потребує постійного догляду, у разі відсутності інших осіб, які можуть здійснювати такий догляд;

- наявність у військовослужбовця трьох і більше дітей віком до 18 років;
- виховання військовослужбовцем дитини з інвалідністю віком до 18 років;
- виховання військовослужбовцем дитини, хворої на тяжкі перинатальні ураження нервової системи, тяжкі вроджені вади розвитку, рідкісні орфанні захворювання, онкологічні, онкогематологічні захворювання, дитячий церебральний параліч, тяжкі психічні розлади, цукровий діабет I типу (інсулінозалежний), гострі або хронічні захворювання нирок IV ступеня, дитини, яка отримала тяжку травму, потребує трансплантації органа, потребує паліативної допомоги, що підтверджується документом, виданим лікарсько-консультативною комісією закладу охорони здоров'я в порядку та за формою, встановленими центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері охорони здоров'я, але якій не встановлено інвалідність;
- у зв'язку з набранням законної сили обвинувальним вироком суду, яким призначено покарання у виді позбавлення волі, обмеження волі або позбавлення військового звання.

Під час дії воєнного стану, військовослужбовці, які проходять військову службу за призовом під час мобілізації, на особливий період, військову службу за призовом осіб із числа резервістів в особливий період, можуть бути звільнені з військової служби через такі підстави:

- 1) за віком - у разі досягнення граничного віку перебування на військовій службі;

2) за станом здоров'я - на підставі висновку (постанови) військово-лікарської комісії про непридатність до військової служби з виключенням з військового обліку або про непридатність до військової служби з переоглядом через 6-12 місяців;

3) у зв'язку з набранням законної сили обвинувальним вироком суду, яким призначено покарання у виді позбавлення волі, обмеження волі або позбавлення військового звання;

4) через такі сімейні обставини або інші поважні причини (якщо військовослужбовці не висловили бажання продовжувати військову службу):

- у зв'язку з вихованням дитини з інвалідністю віком до 18 років;
- у зв'язку з вихованням дитини, хворої на тяжкі перинатальні ураження нервової системи, тяжкі вроджені вади розвитку, рідкісні орфанні захворювання, онкологічні, онкогематологічні захворювання, дитячий церебральний параліч, тяжкі психічні розлади, цукровий діабет I типу (інсулінозалежний), гострі або хронічні захворювання нирок IV ступеня, дитини, яка отримала тяжку травму, потребує трансплантації органа, потребує паліативної допомоги, що підтверджується документом, виданим лікарсько-консультативною комісією закладу охорони здоров'я в порядку та за формою, встановленими центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері охорони здоров'я, але якій не встановлено інвалідність;
- у зв'язку з необхідністю здійснення постійного догляду за хворою дружиною (чоловіком), дитиною, а також батьками своїми чи дружини (чоловіка), що підтверджується відповідним медичним висновком медико-соціальної експертної комісії або лікарсько-консультативною комісією закладу охорони здоров'я;

- у зв'язку з наявністю дружини (чоловіка) із числа осіб з інвалідністю та/або одного із своїх батьків чи батьків дружини (чоловіка) із числа осіб з інвалідністю I чи II групи;
- у зв'язку з необхідністю здійснення опіки над особою з інвалідністю, визнаною судом недієздатною;
- у зв'язку з необхідністю здійснення постійного догляду за особою з інвалідністю I групи;
- у зв'язку з необхідністю здійснення постійного догляду за особою з інвалідністю II групи або за особою, яка за висновком медико-соціальної експертної комісії або лікарсько-консультативної комісії закладу охорони здоров'я потребує постійного догляду, у разі відсутності інших осіб, які можуть здійснювати такий догляд;
 - військовослужбовці-жінки - у зв'язку з вагітністю;
 - військовослужбовці-жінки, які перебувають у відпустці для догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку, а також якщо дитина потребує домашнього догляду тривалістю, визначеною в медичному висновку, але не більш як до досягнення нею шестирічного віку;
 - один із подружжя, обоє з яких проходять військову службу і мають дитину (дітей) віком до 18 років;
 - військовослужбовці, які самостійно виховують дитину (дітей) віком до 18 років;
 - перебування на утриманні військовослужбовця трьох і більше дітей віком до 18 років;
 - якщо їхні близькі родичі (чоловік, дружина, син, донька, батько, мати, дід, баба або рідний (повнорідний, неповнорідний) брат чи сестра) загинули або пропали безвісти під час здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії

Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях, а також під час забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії проти України під час дії воєнного стану.

Під час дії особливого періоду, строки звільнення військовослужбовців у зв'язку з демобілізацією визначаються Указом Президента України (у строки, визначені рішенням Верховного Головнокомандувача Збройних Сил України, - для військовослужбовців, які проходять військову службу за призовом осіб із числа резервістів в особливий період).

Також слід відмітити, що військовослужбовці, які уклали контракт на строк до закінчення особливого періоду або до оголошення рішення про демобілізацію та вислужили не менше 24 місяців військової служби за контрактом, якщо вони не висловили бажання продовжувати військову службу під час особливого періоду звільняються з військової служби у строки, визначені центральними органами виконавчої влади, які відповідно до закону здійснюють керівництво військовими формуваннями, але не пізніше трьох місяців з дня набуття такого права, а тих, хто на час набуття права на звільнення зі служби виконують завдання в інтересах оборони України під час дії особливого періоду, беруть безпосередню участь у веденні воєнних (бойових) дій, у тому числі на території проведення антитерористичної операції, а також у районах здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії держави, що формально чи фактично є учасником воєнних дій проти України, - протягом трьох місяців з дня завершення виконання таких завдань.

Протягом трьох місяців підлягають звільненню з військової служби військовослужбовці, які проходять військову службу за контрактом, дію якого продовжено понад встановлені строки на період до закінчення особливого періоду або до оголошення демобілізації, та які вислужили не менше 18 місяців

з дати продовження дії контракту, якщо вони не висловили бажання продовжувати військову службу під час особливого періоду.

Таким чином, можна зробити висновок, що в Україні діє особливий порядок звільнення військовослужбовців у зв'язку з демобілізацією. Цей порядок регулюється як законними, так і підзаконними нормативно-правовими актами. Закон України «Про військовий обов'язок і військову службу» містить чіткий перелік обставин, які охоплюють різні життєві ситуації, у яких можуть опинитися військовослужбовці, на підставі яких вони мають право на звільнення з військової служби, а також строки такого звільнення.

2.2. Права, обов'язки та державні гарантії військовослужбовців, які звільняються зі служби у зв'язку з демобілізацією.

Правовий статус військовослужбовців характеризується спеціальним характером і формулюється як встановлена нормативно-правовими актами можливість мати та здійснювати права і обов'язки в процесі проходження військової служби, а також здатність нести юридичну відповідальність за вчинені правопорушення.

Під правами військовослужбовця слід розуміти встановлену правовими нормами міру його можливої поведінки у правовідносинах, пов'язаних із проходженням останнім військової служби, що забезпечує необхідні умови виконання ним обов'язків, спрямована на задоволення публічно-правових інтересів, визначених і гарантованих державою [36].

Обов'язки військовослужбовців виступають як один із елементів їх правового статусу. До обов'язків належать також заборони, які вказують на ті дії, які військовослужбовцям робити забороняється. Передусім, необхідно зазначити, що захист Вітчизни, її незалежності й цілісності є обов'язком кожного громадянина України [37].

У багатьох країнах світу існують спеціальні нормативно-правові акти, якими закріплені права, обов'язки та гарантії військовослужбовців, які звільняються з військової служби у зв'язку з демобілізацією. Зазвичай такі права та гарантії мають на меті захист інтересів військовослужбовців, які повертаються до мирного життя після військової служби. Наша країна не є виключенням, оскільки в українському законодавстві є профільний закон, яким регламентується система соціального та правового захисту військовослужбовців та членів їх сімей.

Під соціальним захистом військовослужбовців слід розуміти діяльність держави, яка спрямована на створення системи юридичних та соціальних гарантій, що забезпечують втілення конституційних прав і свобод, задоволення матеріальних і духовних потреб військовослужбовців відповідно до особливостей їх службової діяльності, статусу в суспільстві та забезпечення соціальної стабільності у військовому середовищі. Цей захист включає в себе право на отримання підтримки у випадках повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з невідомих причин, пенсійне забезпечення у старості та інші ситуації, визначені законодавством.

Правовий захист військовослужбовців це функція держави. Він передбачає закріплення в нормативно-правових актах України прав та свобод військовослужбовців, їхніх обов'язків та відповідальності, соціальних пілг і гарантій, а також правовий механізм їх реалізації.

Згідно положень Закону України «Про Збройні Сили України», Кабінет Міністрів України забезпечує реалізацію права на соціально-економічний захист військовослужбовців та осіб, звільнених з військової служби, членів їх сімей, а також членів сімей військовослужбовців, які загинули (померли), пропали безвісти, стали особами з інвалідністю під час проходження військової служби або потрапили в полон у ході бойових дій (війни) чи під час участі в міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки [38].

Закон України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» визначає права, дотримання яких має забезпечити держава відносно військовослужбовців.

Одним із прав військовослужбовців, які звільняються зі служби у зв'язку з демобілізацією є право на відпустку. Відповідно до статті 10-1 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» - військовослужбовцям, які проходять військову службу за призовом під час мобілізації, на особливий період та підлягають звільненню з військової

служби у порядку і терміни, визначені рішенням Президента України, або у зв'язку з оголошенням демобілізації, надається відпустка з розрахунку 1/12 частини тривалості відпустки, на яку вони мають право відповідно до пункту 1 статті 10-1, за кожний повний місяць служби у році звільнення. При цьому якщо тривалість відпустки таких військовослужбовців становить більш як 10 календарних днів, їм оплачується вартість проїзду до місця проведення відпустки в межах України у порядку, встановленому пунктом 14 цієї статті.

У випадку якщо тривалість відпустки становить більш як 10 календарних днів, військовослужбовцям оплачується вартість проїзду до місця проведення відпустки і назад до місця служби або до обраного місця проживання в межах України у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України. Вищезазначене питання регулюється Постановою КМУ «Про затвердження Порядку відшкодування витрат, пов'язаних з перевезенням військовослужбовців та членів їх сімей, їх особистого майна залізничним, повітряним, водним і автомобільним (за винятком таксі) транспортом».

У рік звільнення зі служби військовослужбовців, які проходять військову службу за призовом під час мобілізації, на особливий період та підлягають звільненню з військової служби у порядку і терміни, визначені рішенням Президента України, або у зв'язку з оголошенням демобілізації, у разі невикористання ними щорічної основної відпустки їм виплачується грошова компенсація за всі невикористані дні щорічної основної відпустки [39]. З цього приводу існує судова практика, а саме рішення Верховного Суду від 16 травня 2019 року у справі № 620/4218/18. У цьому рішенні суд зазначив, що припинення відпустки на час особливого періоду не означає припинення права на відпустку, яке (тобто, право на відпустку) може бути реалізовано у один із таких двох способів: 1) безпосереднє надання особі відпустки після закінчення особливого періоду, який може тривати не визначений термін; 2) грошова компенсація відпустки особі [40].

Також, деяким чином право на відпустку стосується і членів сімей військовослужбовців, які звільняються зі служби у зв'язку з демобілізацією. Спеціальним законом, який регулює надання відпусток в Україні, а саме Законом України «Про відпустки» встановлено, що дружинам або чоловікам військовослужбовців, щорічні відпустки надаються за бажанням в зручний для них час. Окрім цього, члени сімей військовослужбовців, які звільняються зі служби у зв'язку з демобілізацією мають право на отримання соціальних послуг. Соціальні послуги членам сімей військовослужбовців надаються в порядку, визначеному чинним законодавством України, який визначає умови та зміст допомоги, належної сім'ям та особам, які потребують сторонньої допомоги для поліпшення якості їхнього життя. Такі послуги можуть надаватись як періодично (за зверненням або за необхідності), так і шляхом здійснення соціального супроводу (забезпечення комплексної допомоги у вирішенні проблем). Надаються такі послуги за принципом добровільності вибору отримання чи відмови від соціальних послуг та з урахуванням терміну, необхідного для вирішення проблем, у відповідності до норм Закону України «Про соціальні послуги» [41].

Наступним правом військовослужбовців є право на допомогу. Військовослужбовцям належить одноразова грошова допомога у зв'язку із закінченням особливого періоду або оголошенням демобілізації та небажанням продовжувати військову службу за новим контрактом військовослужбовцями, які проходили військову службу за контрактом, укладеним на наступних умовах: для військовослужбовців строкової військової служби та військовослужбовців військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період, які під час дії особливого періоду виступили не менше 11 місяців, осіб, звільнених з військової служби під час дії особливого періоду, які приймаються на військову службу за контрактом в особливий період, строк військової служби в календарному обчисленні встановлюється один рік. У разі

закінчення особливого періоду або оголошення рішення про демобілізацію дія таких контрактів припиняється достроково.

Зазначена допомога виплачується на день демобілізації таких військовослужбовців. Умови та порядок виплати одноразової грошової допомоги військовослужбовцям, призваним на військову службу за призовом у зв'язку з мобілізацією, визначаються Кабінетом Міністрів України [42]. Постанова КМУ «Про затвердження Порядку та умов виплати деяким категоріям військовослужбовців одноразової грошової допомоги у разі звільнення з військової служби» визначає, що виплата військовослужбовцям допомоги у разі звільнення з військової служби здійснюється Міністерством оборони, іншими утвореними відповідно до законів військовими формуваннями та правоохоронними органами за рахунок коштів державного бюджету, передбачених на їх утримання [43]. Грошова допомога виплачується з розрахунку місячного грошового забезпечення (без урахування винагород), на яке має право військовослужбовець на день звільнення.

У контексті права на допомогу, військовослужбовці також мають право на грошову допомогу для оздоровлення. Це право регулюється Наказом Міністерства Оборони України «Про затвердження Порядку виплати грошового забезпечення військовослужбовцям Збройних Сил України та деяким іншим особам». Згідно цього наказу, військовослужбовцям, звільненим з військової служби, які мали право на грошову допомогу для оздоровлення та не отримали її протягом року, виплата цієї допомоги здійснюється на підставі наказу командира військової частини про виключення військовослужбовця зі списків особового складу військової частини, в якому оголошується про її виплату [44].

Ще одним правом військовослужбовців є право на працю. Кодексом законів про працю України встановлено, що за працівниками, прийнятими на військову службу за контрактом у разі виникнення кризової ситуації,

що загрожує національній безпеці, оголошення рішення про проведення мобілізації та (або) введення воєнного стану на строк до закінчення особливого періоду або до дня фактичної демобілізації, зберігаються місце роботи, посада і середній заробіток на підприємстві, в установі, організації, фермерському господарстві, сільськогосподарському виробничому кооперативі незалежно від підпорядкування та форми власності і у фізичних осіб – підприємців, в яких вони працювали на час призову [45].

Військовослужбовці мають право на психологічну та медико-психологічну реабілітацію. Медико-психологічна реабілітація спрямовується на особистість військовослужбовця, його самооцінку, комунікативні властивості, потреби, психологічні механізми компенсації та захисту, способи поведінки в родині, в професійному колективі та в інших соціальних групах. Її завданням є найшвидше усунення хворобливих симптомів. Основними ознаками цього права є безоплатність та проходження такої реабілітації у відповідних центрах (для цього функціонує спеціальний реєстр постачальників послуг із психологічної реабілітації). У структурі Міністерства у справах ветеранів України діє відповідний департамент – Департамент забезпечення переходу від військової служби до цивільного життя, у якому є відділ психологічної та медичної підтримки.

Медико-психологічна реабілітація у Збройних Силах України являє собою комплекс лікувально-профілактичних, реабілітаційних та оздоровчих заходів медико-психологічного характеру, спрямованих на збереження та відновлення психофізіологічних та психічних функцій, оптимальної працездатності та соціальної активності військовослужбовців, які постраждали внаслідок екстремальних психогенних впливів під час виконання завдань у районі ведення бойових дій [46].

Також, військовослужбовці, які звільнені зі служби у зв'язку з демобілізацією мають право на компенсацію за неотримане речове майно.

Питання компенсації визначається Постановою КМУ «Про затвердження Порядку виплати військовослужбовцям Збройних Сил, Національної гвардії, Служби безпеки, Служби зовнішньої розвідки, Державної прикордонної служби, Державної спеціальної служби транспорту, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації і Управління державної охорони грошової компенсації вартості за неотримане речове майно». Відповідно до цієї постанови - грошова компенсація виплачується військовослужбовцям за місцем військової служби за їх заявою (рапортом) на підставі наказу командира (начальника) військової частини, територіального органу, територіального підрозділу, закладу, установи, організації (далі - військова частина), а командирам (начальникам) військової частини - наказу старшого командира (начальника), у якому зазначається розмір грошової компенсації на підставі довідки про вартість речового майна, що належить до видачі, оригінал якої додається до відомості щодо виплати грошової компенсації [47].

Довідка про вартість речового майна, що належить до видачі, видається речовою службою військової частини виходячи із закупівельної вартості такого майна, розрахованої Міноборони, МВС, Головним управлінням Національної гвардії, СБУ, Службою зовнішньої розвідки, Адміністрацією Держприкордонслужби, Адміністрацією Держспецтрансслужби, Адміністрацією Держспецзв'язку, Головним управлінням розвідки Міноборони та Управлінням державної охорони станом на 1 січня поточного року.

Військовослужбовці, які звільняються зі служби у зв'язку з демобілізацією мають право на отримання невикористаної суми мікрогранту за умови дії програми (у випадку, якщо військовослужбовець отримав рішення про надання йому мікрогранту). Постановою КМУ «Деякі питання надання грантів бізнесу» передбачено, що у разі невикористання або використання не в повному обсязі отримувачем мікрогранту у строки, через його призов на військову службу під час мобілізації, що підтверджується відповідними

документами та заявою на ім'я керівника регіонального центру зайнятості, такий отримувач може звернутися протягом одного місяця після демобілізації до Державного центру зайнятості для отримання невикористаної суми мікрогранту за умови дії програми [48].

Податковий кодекс України встановлює, що податок на доходи фізичних осіб, що був нарахований та утриманий уповноваженою особою з таких виплат фізичним особам, сплачується до бюджету демобілізованою самозайнятою особою протягом 180 календарних днів з першого дня її демобілізації без нарахування штрафних і фінансових санкцій. При цьому демобілізована самозайнята особа у заяві, передбаченій у цьому пункті, зазначає дані про суми нарахованого та утриманого уповноваженою особою податку з найманих працівників протягом строку військової служби самозайнятої особи.

Податкова звітність про суми податку, нарахованого та утриманого протягом строку військової служби самозайнятої особи уповноваженою особою з найманих працівників та інших фізичних осіб, подається демобілізованою самозайнятою особою без нарахування штрафних і фінансових санкцій [49].

Досліджуючи питання обов'язків військовослужбовців, які звільнені зі служби у зв'язку з демобілізацією, варто звернути увагу на Закон України «Про Дисциплінарний статут Збройних Сил України», оскільки саме цим законом регулюється питання обов'язків військовослужбовців. Відповідно до цього закону - положення Статуту поширюються на громадян, звільнених з військової служби у відставку або у запас з правом носіння військової форми одягу, під час носіння ними військової форми одягу [50].

Наказ Міністерства Оборони України «Про затвердження Інструкції про організацію виконання Положення про проходження громадянами України військової служби у Збройних Силах України» встановляє обов'язок для громадян, звільнених з військової служби, в п'ятиденний строк прибути до

територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки за місцем проживання [51].

Військовослужбовці, які звільняються зі служби у зв'язку з демобілізацією користуються усіма гарантіями, закріпленими в Конституції України та законах України, з урахуванням особливостей інших нормативно-правових актів. Ці гарантії обумовлені особливим характером військової служби, яка пов'язана із захистом Вітчизни.

Серед державних гарантій для військовослужбовців слід розрізняти умови, які забезпечують їх правомірну реалізацію (гарантії реалізації прав) та умови їх захисту (гарантії захисту прав). Юридичні засоби правомірного використання військовослужбовцями своїх прав і свобод націлені на створення оптимальних умов їх реалізації. Потреба ж у захисті права виникає у разі його порушення, виникнення перешкод на шляху його використання тощо. До числа юридичних засобів захисту прав і свобод військовослужбовців належать заходи, спрямовані на виявлення фактів правопорушень, заходи захисту, заходи юридичної відповідальності, процесуальні форми правоохоронної діяльності.

Права військовослужбовців та державні гарантії тісно пов'язані, оскільки завдяки гарантіям військовослужбовці, які звільняються зі служби через демобілізацію, мають можливість практичної реалізації встановлених законодавством прав.

Державні гарантії можливо класифікувати, відштовхуючись від виду суспільних відносин, до яких належать права військовослужбовців:

1. Соціальні гарантії для військовослужбовців;
2. Гарантії щодо подальшого працевлаштування військовослужбовців;
3. Гарантії щодо надання медичної допомоги військовослужбовцям.

Отже, можна дійти висновку, що права, обов'язки та державні гарантії військовослужбовців, які звільняються зі служби у зв'язку з демобілізацією є складовими їх правового статусу. Основу правового статусу

військовослужбовців становлять Конституція України, Закон України «Про Збройні Сили України», Закон України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», Закон України «Про військовий обов'язок і військову службу», Закон України «Про Дисциплінарний статут Збройних Сил України» та інші нормативно-правові акти. Варто зазначити, що обмеження прав та свобод військовослужбовців компенсується наданням їм державою додаткових пільг, гарантій та компенсацій.

РОЗДІЛ 3. ЗАХОДИ РЕАГУВАННЯ НА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ТА ГУМАНІТАРНІ ПРОЯВИ ПОВОЄННОЇ ДЕМОБІЛІЗАЦІЇ

3.1. ФОРМУВАННЯ СТРАТЕГІЇ ПОВОЄННОЇ ДЕМОБІЛІЗАЦІЇ

Питання повоєнної демобілізації набуває все більшої вагомості у зв'язку з постійною геополітичною нестабільністю та існуванням різного роду конфліктів. Демобілізація військовослужбовців із зони бойових дій та їхнє повернення у цивільне життя означає не лише успішність зусиль національних збройних сил, це також означає стабільність і безпеку суспільства в цілому. Формування стратегії повоєнної демобілізації є одним із найважливіших етапів у процесі забезпечення безпеки країни та здатності подолати наслідки воєнного конфлікту. У цьому питанні важливо враховувати не лише фізичний та психологічний стан військовослужбовців, але й розробляти стратегії, спрямовані на їхнє швидке та успішне відновлення у соціумі.

Створенню відповідної повоєнної стратегії має передувати комплексна роботи щодо зменшення впливу негативних наслідків внаслідок загарбницьких дій з боку росії.

У звіті «Дослідження ініціатив у сфері повоєнного відновлення» Київського міжнародного інституту соціології в межах проєкту «Ініціатива секторальної підтримки громадянського суспільства України», який реалізується ІСАР «Єднання», йдеться: «Станом на червень 2023 року немає єдиного загальнонаціонального плану відновлення України, розробленого владою, який мав би юридичну силу й використовувався іншими акторами

відновлення як стратегічний документ... Регіональні плани відновлення нині найчастіше є планами відбудови громад. Опитування керівників громад, проведене під час дослідження, продемонструвало, що тільки третина громад нині мають певний документ-стратегію щодо відновлення» [52].

Збройний напад на територію нашої країни призвів до появи великої кількості проблем, однією з яких є гуманітарна криза. Подолання гуманітарної кризи в першу чергу залежить від злагоджених дій всієї вертикалі влади. Необхідним у даному випадку є створення відповідних програм, які також пов'язані з подоланням соціально-економічної кризи. Війна в Україні вже фактично перейшла в довготривалу фазу і продовжує соціально-економічну та гуманітарну кризу на невизначений проміжок часу. Це передбачає ретельне планування як ресурсів, так і стратегічних підходів до вирішення соціально-економічних і гуманітарних проблем.

Слід зауважити, що допомога у цьому напрямку має бути негайною. Суб'єктами надання такої допомоги виступають:

- органи державної влади;
- місцеві партнери;
- приватний сектор;
- місцеве громадянське суспільство;
- громадські організації;
- окремі особи;
- міжнародні гуманітарні організації [53].

У структурі Кабінету Міністрів України діє Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій, яке разом із профільними міністерствами та відповідними відомствами за підтримки гуманітарних партнерів відповідає за сприяння координації національних зусиль з надання вищевказаної допомоги.

2022 року Указом Президента України «Про координацію заходів з вирішення гуманітарних та соціальних питань» був створений Координаційний штаб з гуманітарних та соціальних питань, який допомагає громадянам у подоланні складних життєвих обставин у зв'язку зі збройною агресією росії. Відповідно до цього Указу – Координаційний штаб взаємодіє з представниками обласних військових адміністрацій, дипломатичними представництвами і консульськими установами іноземних держав в Україні, міжнародними організаціями, іноземними донорами щодо надання гуманітарної допомоги Україні [54].

Для стрімкого подолання гуманітарної та соціальної криз в Україні, Верховною Радою та Кабінетом Міністрів були прийняті різні програми. До таких програм можна віднести:

- Програма щодо підтримки створення робочих місць – регламентується Постановою КМУ «Про затвердження Порядку надання роботодавцю компенсації витрат на оплату праці за працевлаштування внутрішньо переміщених осіб внаслідок проведення бойових дій під час воєнного стану в Україні». Порядок визначає умови, механізм виплати та порядок використання коштів для надання роботодавцю компенсації витрат на оплату праці за кожну працевлаштовану особу з числа внутрішньо переміщених осіб (зокрема тих працівників, які отримали довідку про взяття на облік внутрішньо переміщеної особи після працевлаштування) внаслідок проведення бойових дій під час воєнного стану в Україні за рахунок коштів Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття та інших джерел [55];

- Програма щодо виплати внутрішньо переміщеним особам (ВПО) додаткової грошової допомоги за рахунок коштів Управління Верховного комісара ООН у справах біженців – регламентується Постановою КМУ «Про реалізацію спільного з Управлінням Верховного комісара ООН у справах

біженців проекту щодо додаткових заходів із соціальної підтримки внутрішньо переміщених осіб». Виплата такої допомоги здійснюється в розмірі 2220 гривень на кожного члена сім'ї на місяць. Виплата допомоги здійснюється щомісяця протягом не менше як трьох місяців шляхом зарахування коштів на банківський рахунок внутрішньо переміщеної особи [56];

- Програма щодо нарахування пенсій та соціальних виплат – регламентується декількома Постановами КМУ: «Про особливості виплати та доставки пенсій, грошових допомог на період введення воєнного стану», «Деякі питання надання державної соціальної допомоги та пільг на період введення воєнного стану» та «Про особливості нарахування та виплати грошових допомог, пільг та житлових субсидій на період дії воєнного стану». У випадку наявності збоїв у роботі тієї чи іншої банківської установи, а також для переміщених осіб, які отримують пенсію через поштового оператора та змінили місце проживання, вироблені альтернативні способи отримання соціальних виплат та пенсій. Для осіб, які проживають у населених пунктах, які перебувають в тимчасовій окупації, оточенні (блокуванні), нарахування і виплата всіх належних соціальних виплат (пенсій, соціальних допомог, пільг та субсидій тощо) продовжуються в повному обсязі;

- Програма щодо допомоги з лікування – регламентується Постановою КМУ «Про забезпечення організації направлення осіб із складових сил оборони та сил безпеки, постраждалих у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України, на лікування за кордон». Сенс даної програми полягає у налагодженні співпраці із закладами охорони здоров'я іноземних держав, де зможуть лікуватись особи із складових сил оборони та сил безпеки, постраждалі у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України [57];

- Програма щодо доставка продуктів харчування в міста, де здійснюються бойові дії – регламентується Постановою КМУ «Про утворення

Міжвідомчої робочої групи з питань забезпечення населення продовольчими товарами тривалого зберігання та санітарно-гігієнічними товарами в умовах воєнного стану». Міжвідомча робоча група щодо забезпечення населення продовольчими товарами тривалого зберігання та санітарно-гігієнічними товарами в умовах воєнного стану. Завдання Міжвідомчої групи — цілодобово опрацьовувати всі проблемні питання, які виникають під час забезпечення людей продуктовими наборами, зокрема, здійснювати відновлення логістичних ланцюгів, пошук можливостей безпечної доставки наборів, систематизувати та координувати дії усіх органів влади [58].

Також слід відмітити ключові напрями дій соціальної та гуманітарної політики з боки держави:

1. Формування і становлення економіки на новій основі (модель якої ще потрібно буде розробити і втілити) є необхідною умовою для створення добре оплачуваних робочих місць, що, своєю чергою, є передумовою прискореного відновлення країни і покращення добробуту домогосподарств;

2. Однією з найвагоміших вимог до проектів відновлення є створення «рівної» інформаційно-комунікаційної інфраструктури для всіх регіонів, усіх місцевостей, у т.ч. з доступом до супутникових технологій (зокрема, Starlink, який вже увійшов до України). Це дозволить посилити гуманітарну спрямованість на цифровізацію всіх послуг, у т.ч. соціальних і гуманітарних;

3. Хоча вже зрозуміло, що першочергові напрями відновлення пов'язуються з відбудовою міст, сіл, інфраструктури, однак більше уваги потребує гуманітарна сфера, насамперед освіта, де формується людський капітал. Недооцінка цього напрямку означає, що лєвова частка молоді, яка виїхала до країн ЄС, рятуєчись від агресії, навряд чи повертатиметься до України, а з тим — країна втратить великі маси людського капіталу;

4. Від того, наскільки країні вдасться підтримати і простимулювати зростання заощаджень, значною мірою залежатиме інвестиційне розширення, у т.ч. людського капіталу. У цьому контексті надійність банківської системи — є найвагомим стимулом для розширення заощаджень. А серед важливих механізмів залучення коштів до банківської системи — збільшення обсягу відшкодовуваних коштів через Фонд гарантування вкладів фізичних осіб;

5. Відкритість країни до експортно-імпортних потоків товарів і капіталів є значимим фактором підвищення добробуту. Продовження лібералізації доступу населення до валютних ресурсів, у т.ч. переказів з-за кордону (і підтримки переказів за кордон), вільної купівлі/продажу готівкової валюти населенням є важливою передумовою зміцнення довіри до центрального банку країни у його спроможності захистити національну грошову одиницю [53].

У партнерстві з Конгресом регіональних та місцевих влад при Президентові України за сприяння Програми розвитку ООН (ПРООН) в Україні у межах Програми із відновлення та розбудови миру за фінансової підтримки Європейського Союзу були підготовлені відповідні рекомендації, які у подальшому допоможуть сформулювати стратегію повоєнної демобілізації.

Вивчаючи досвід зарубіжних країн можна виокремити принципи, на основі яких Україна зможе більш ретельно підготуватись до післявоєнної відбудови:

1) Відновлення й повоєнний розвиток можуть відбуватись, лише ґрунтуючись на міцному відчутті безпеки;

2) Варто раціонально оцінити пріоритети відбудови. Вона має бути стратегічною, а не ситуативною. Стратегія відновлення та розвитку, крім відновлення інфраструктури, передбачає інституційну систему й систему підтримки ухвалення рішень, необхідних для ефективної реконструкції, а також

стратегічні амбіції держави, наприклад, набуття членства в ЄС, декарбонізація, цифровізація тощо.

3) Потрібна ґрунтовна основа стратегії повоєнного відновлення - низка відповідних нормативно-правових актів, які регламентуватимуть як загальні, так і специфічні аспекти повоєнного відновлення. Під час планування повоєнної відбудови варто зосередитися на питаннях управління публічним сектором, а також зменшенні перешкод для розвитку приватного сектору економіки. Потрібно приділити більше уваги встановленню жорстких бюджетних обмежень для державних підприємств й усуненню правових та інституційних бар'єрів для проведення політичних й економічних змін: ухвалити відповідне законодавство, реформувати суди, вирішити економічні питання, а також сприяти посиленню бізнесу.

4) Боротьба з корупцією. Уряд, донори та інвестори мають усвідомлювати корупційні ризики, з якими вони можуть зіштовхнутися в повоєнних умовах.

5) Більше національної ініціативи й лідерства. У міжнародній спільноті мають бути обмежені повноваження в політичних, економічних і суспільних процесах країни.

6) Зменшення бюрократичних бар'єрів під час відбудови зруйнованого чи пошкодженого майна коштом фізичних і юридичних осіб. Надмірна регламентованість ключових елементів відбудови може спричинити пригнічення певного процесу через складну бюрократію. Розгляд питань, які стосуються адміністративних одиниць, насамперед має розглядати керівництво області чи громади. Очікування, допоки Київ вирішить питання конкретного суб'єкта однієї з 24-х українських областей, накладає на центральні органи влади невиправданий тягар, який за правильної організації швидко й ефективно вирішували б місцеві органи [59];

7) Публічність і прозорість, комунікація та координація діяльності з питань відновлення всіх заінтересованих осіб у межах реалізації стратегії

відновлення й повоєнного розвитку, а також моніторинг і оцінка результатів відновлення.

З урахуванням стандартів щодо роззброєння, демобілізації та реінтеграції (КСРДР), можна визначити компоненти, які мають знайти своє відображення у стратегії повоєнної демобілізації:

1. Ситуаційний аналіз. Політичний, соціальний, економічний, безпековий контексти на національному та на місцевому рівнях, а також, за потреби, – на регіональному та міжнародному рівнях;

2. Керівні принципи;

3. Мета та вплив стратегії. Загальний довгостроковий результат, задля досягнення якого буде імплементована стратегія повоєнної демобілізації. Специфічні завдання для кожного компонента стратегії;

4. Результати. Очікувані коротко та середньострокові результати стратегії;

5. Передумови. Фактори, які беруться до уваги при розробленні стратегії, спрямовані на забезпечення її ефективності і життєздатності;

6. Механізми врядування й управління. Які механізми врядування і управління будуть встановлені для того, щоб забезпечити стратегічне керування та координацію. Як буде відбуватися придбання та керування ресурсами [59].

Запровадження стратегії повоєнної демобілізації дозволить Україні одночасно вирішувати декілька завдань. Першим завданням є спрямованість дії. Воєнний стан передбачає своєчасні і жорсткі заходи у відповідь країні-агресору. Правильна стратегія має допомогти людям зрозуміти, що необхідно робити, як діяти та реагувати на події. Це є дієвим не лише в разі єдиного та заздалегідь виробленого плану, але й з урахуванням динамічніших дій, які враховують зміни, що швидко відбуваються. Другим завданням є адаптація внутрішніх умов до зовнішніх умов, що змінюються. Третім завданням є

підготовка до майбутнього (у всіх сферах життєдіяльності суспільства). Останнім завданням виступає забезпечення стабільності та передбачуваності державної політики.

Також існує ще один варіант завдань, які зможуть бути виконані внаслідок формування стратегії повоєнної демобілізації:

1) Забезпечення ефективності відновлення - після воєнних конфліктів чи катастроф відновлення та розвиток громад є невід'ємною частиною процесу покращення ситуації на території громад і регіону загалом. Якщо регіональні органи влади забезпечують зрозумілий і дієвий механізм координації, це сприяє ефективному використанню ресурсів, зусиль і допомоги для відновлення після збройних конфліктів, природних катастроф або інших негативних подій;

2) Сприяння співпраці й залученню різних стейкхолдерів - регіональні органи влади можуть і мають зіграти роль посередника між різними зацікавленими сторонами, як-от громади, урядові агенції, громадські організації, міжнародні донори, приватний сектор і місцеві жителі. Це сприяє об'єднанню зусиль за напрямом стійкого та збалансованого відновлення і розвитку територій;

3) Прозорість і відповідальність - зрозумілий механізм координації дає змогу забезпечити прозорість витрачання ресурсів і розподілу допомоги. Коли процес координації прозорий, зменшується ризик корупції та зловживання. Це також допомагає забезпечити відповідальність перед громадянами й донорськими організаціями за використання ресурсів;

4) Забезпечення гармонізації ініціатив - механізм координації дає змогу уникнути дублювання проєктів і зусиль, а також забезпечує гармонізацію різних ініціатив і програм. Це допомагає використовувати ресурси ефективно й досягати більшого впливу на розвиток громад і територій регіону загалом;

5) Забезпечення сталості та тривалості розвитку - воєнні конфлікти й катастрофи можуть мати довготривалі наслідки, які вимагають тривалої і

системної дії для відновлення територій. Зрозумілий механізм координації допомагає забезпечити умови, за яких розвиток є сталим і узгодженим із потребами й можливостями громад регіону;

б) Залучення інвестицій - зрозумілий і дієвий механізм координації створює довіру в інвесторів, які можуть бути зацікавленими в підтримці розвитку регіону після воєнного конфлікту чи катастрофи. Інвестори надають перевагу стабільним і передбачуваним умовам для вкладання грошей у розвиток територій [59].

Успіх повоєнної демобілізації полягатиме у здатності уряду оперативно мобілізувати наявні ресурси та визначити пріоритети їх використання для реалізації двох цілей — відновлення та забезпечення умов для подальшого зростання. Насамперед йдеться про:

- по-перше, запроваджуються заходи, спрямовані на вирішення першорядних (надзвичайних) завдань, які дозволяють пом'якшити негативні ефекти;
- по-друге, запроваджуються «візіонерські» заходи, тобто, заходи, спрямовані в майбутнє, які дозволяють створити структурований шлях до сталого повоєнного відновлення

Уряд уже пішов на розширення заходів підтримки, включивши такі механізми, як податкові та регуляторні заходи, пряму підтримку окремих галузей, виплати населенню. Але при цьому важливо прагнути того, щоб заходи підтримки були орієнтовані на довгострокові цілі розвитку, з особливим наголосом на ролі довгострокового стратегічного бачення у формуванні сталого економічного відновлення [53].

Досліджуючи питання формування стратегії повоєнної демобілізації важливим елементом є аналіз змін, які влада планує запровадити. Наприкінці листопада 2023 року секретар РНБО Олексій Данілов повідомив, що українські військовослужбовці-строковики, у яких завершився термін служби,

будуть демобілізовані. Він зауважив, що відповідне питання обговорювалося на Ставці Верховного Головнокомандувача [60].

На сьогоднішній день в українському суспільстві активно обговорюються строки, після закінчення яких, військовослужбовці матимуть право на демобілізацію. Народні депутати пропонують обмежити термін служби кожного окремого військовослужбовця – 36 місяців.

Тобто, військовослужбовці таким чином могли б демобілізуватися після трьох років служби, а це означає, що ті, хто мобілізувався 24 лютого 2022 року, до прикладу, змогли б демобілізуватися 24 лютого 2025 року [61].

Також розглядається можливість розширити перелік підстав для демобілізації військовослужбовців:

- звільнення із полону (крім тих, хто добровільно здався у полон), зокрема, обговорюють, що це має стосуватися й іноземців та осіб без громадянства;
- інвалідність I та II груп;
- дострокове розірванням контракту для курсанток;
- проведення організаційних заходів у розвідорганах Служби безпеки України (СБУ) та Управлінні державної охорони України (УДО) [61].

Не можна не погодитись зі словами командира підрозділу розвідки Сухопутних військ ЗСУ Дениса Ярославського, який зазначає – «Я читав пропозиції народних депутатів щодо демобілізації. Тож хочу сказати, що законопроект з нормою про 36 місяців був поданий, але потім його підмінили й подали на розгляд комітету вже без неї. Тобто ми знову повертаємося до безлімітного строку служби. Це категорично неправильно! Не можна брати людей у безтермінове рабство, військові мають знати чіткі терміни служби» [62].

Отже, можна дійти висновку, що формування стратегії повоєнної демобілізації залежить від багатьох факторів, які існують в нашому суспільстві.

Українська влада повинна комплексно працювати в даному напрямку, при цьому вивчати досвід інших країн, а також досліджувати загальноприйняті методики і стандарти здійснення повоєнної демобілізації, з метою створення найбільш сприятливої стратегії для нашої держави.

3.2. ЗАТВЕРДЖЕННЯ КОМПЛЕКСНИХ ПРОГРАМ ДОПОМОГИ ВETERANAM TA ЇХНІМ РОДИНАМ

Військовослужбовці, захищаючи незалежність та суверенітет нашої країни, готові пожертвувати всім задля нашої безпеки. Тому особливої уваги набуває питання допомоги ветеранам та їхнім родинам. Затвердження комплексних програм допомоги полягає не лише у наданні практичної підтримки ветеранам та їхнім сім'ям, а також у сприянні їхньому повноцінному відновленню та інтеграції в мирне життя. Розглядаючи це питання, маємо можливість долучитися до формування системи, яка визнає і цінує внесок кожного військовослужбовця та його родини у будівництво світлого майбутнього для України.

Перебування і виконання завдань у зонах бойових дій неабияк впливає на психічне здоров'я ветеранів. Після повернення додому учасники/-ниці бойових дій можуть бажати зміни свого попереднього життя, бути невдоволеними своєю професією, родом занять, прагнути займатися корисними для суспільства справами, змінити коло спілкування. Нерідко при поверненні у звичне середовищі людині бракує гострих відчуттів, і вона стає роздратованою, схильною до насилля та надмірного вживання алкоголю. На цьому етапі ветерани можуть глибоко розмірковувати над сенсом життя чи значенням пережитого травматичного досвіду, відбуваються перестановки у системі цінностей, змінюються життєві пріоритети [63].

Відтак, серед численних завдань, що потребують якнайшвидшого розв'язання, вагому роль відіграє надання якісної та своєчасної психологічної допомоги тим, хто безпосередньо зі зброєю у руках приймав участь або надавав допомогу в зоні ведення бойових дій, членам їх сімей, мешканцям окупованих

територій, вимушеним мігрантам, тим, хто залишається жити та працювати поблизу так званої "лінії розмежування" тощо. Необхідно концентрувати зусилля на подоланні проявів масової агресії і запобіганні їм у майбутньому, залученні для цього комплексу правоохоронних інструментів, методів психологічного впливу, роз'яснювальної роботи і пропаганди. Важливим для якісного керування ситуацією та попередження розвитку негативних симптомів наслідків бойових дій вказаних вище є до тримання принципів морально здорового суспільства [64].

У значної частини військовослужбовців Збройних Сил України, які постраждали в результаті участі в збройному конфлікті, спостерігаються психогенні розлади. Це вимагає оперативної оцінки їх стану, прогнозу розвитку розладів, проведення всіх можливих лікувальних і реабілітаційних заходів. Медико-психологічна реабілітація спрямовується на особистість військовослужбовця, його самооцінку, комунікативні властивості, потреби, психологічні механізми компенсації та захисту, способи поведінки в родині, в професійному колективі та в інших соціальних групах.

До медико-психологічної реабілітації відносять:

1. Медичний огляд військовослужбовців та складання списку військовослужбовців, за наявності відповідних показань, для надання поглибленої медичної, наркологічної, психологічної допомоги; сортування військовослужбовців, які постраждали, за реєстрами порушення – непсихотичним та психотичним;
2. Психодіагностика поточних психофізіологічних станів військовослужбовців з метою виявлення осіб, які потребують психологічної та/або психіатричної допомоги;
3. Надання першої психологічної допомоги військовослужбовцям, які її потребують;

4. Профілактика психологічної деформації особистості військовослужбовців;
5. Оцінювання рівня боєздатності військових частин (підрозділів);
6. Аналіз результатів впливу бойових стресових чинників на морально-психологічний стан військових колективів, що дозволяє здійснювати прогнозування можливості розвитку віддалених наслідків впливу бойового стресу;
7. Надання керівному складу військових частин (підрозділів) узагальнюючих рекомендацій щодо подальшого раціонального використання особового складу під час виконання службових (бойових) завдань з урахуванням поточних психофізіологічних станів військовослужбовців;
8. Проведення індивідуального консультування військовослужбовців. Кризове короткотермінове консультування (застосовується при таких кризових станах, як суїцидальний намір, тривожність, ворожість, агресія, спрямована на себе, чи на інших, тощо);
9. Психологічна допомога (консультування) при таких кризових станах, як тривожність, сором, провина, ворожість, переживання втрати, страх смерті, депресія, тощо;
10. Сприяння психосоціалній стабілізації, кращому розумінню себе (своєї ситуації та людей зі свого оточення);
11. Сприяння оптимізації психоемоційного стану, забезпеченню психологічного комфорту у ставленні до самого себе, свого оточення та світу в цілому [46].

Інколи демобілізовані військовослужбовці, які не можуть адаптуватися до мирного життя, виявляють бажання повернутися в зону бойових дій, що призводить до непорозумінь у родині. У такому випадку існують певні поради членам родини з метою зниження ймовірності негативних проявів поведінки демобілізованого військовослужбовця:

- надавати військовослужбовцю можливість проводити якусь частину вільного часу віч-на-віч із кожним членом родини або близьким другом;
- підтримувати його у стосунках з іншими, але в той же час також надавати йому якийсь час провести наодинці з самим собою;
- надавати можливість проводити певний час з бойовими друзями та товаришами;
- проводити спільний час з військовослужбовцем при різноманітних обставинах (прогулянки, відвідування театрів, тощо);
- висловлювати впевненість у возз'єднанні родини та вирішенні будь-яких проблем;
- розподіляти домашні обов'язки та обговорювати ймовірні нові зобов'язання;
- поважати думки та дії кожного, при потребі йти на компроміси [10].

Психологічна допомога військовослужбовцям, які повернулись із зони бойових дій та їх родинам повинна надаватись за такими напрямками:

1. Індивідуальні консультації та терапія щодо подолання психічної травми та її наслідків в учасників бойових дій (емоційні порушення та синдром посттравматичного стресового розладу);
2. Корекція та терапія нав'язливих станів, розладів сну;
3. Корекція та терапія психосоматичних розладів та сексуальних дисфункцій;
4. Психологічні тренінги та індивідуальні консультації для сімей учасників бойових дій (батьками, шлюбними партнерами, дітьми);
5. Психологічні тренінги та індивідуальні консультації для людей, які зазнали втрати близьких;

6. Психологічні тренінги та індивідуальні консультації для людей, які перебувають у складних життєвих обставинах;

7. Індивідуальні консультації та терапія проблем подружніх стосунків та сімейних дисгармоній;

8. Індивідуальні консультації щодо труднощів спілкування з особами протилежної статі;

9. Дитяча корекція (емоційні розлади, страхи, психічні травми, виникнення проблем у навчанні та спілкуванні) [66].

Досить позитивним є те, що вище керівництво країни розуміє, що питання підтримки ветеранів є пріоритетним. Під час брифінгу на полях Конгресу місцевих і регіональних влад при Президентові України, міністр внутрішніх справ Ігор Клименко заявив «Звичайно, ми говоримо про наших героїв, наших захисників, які будуть повертатися по мобілізації із лав [ЗСУ](#) або з інших Сил безпеки і оборони. Ми маємо приділити їм особливу увагу разом із саме місцевими органами влади, з керівниками територіальних громад. Бо їхні потреби, їхній ментальний, фізичний стани мають турбувати всіх мешканців громади, у тому числі правоохоронні органи, які забезпечують там порядок» [67].

Голова Комітету Верховної Ради України з питань соціальної політики та захисту прав ветеранів Галина Третякова зазначає: «Невідкладно потрібно створити структуру в системі державної влади, яка б забезпечила маршрутизацію соціального супроводу ветерана після демобілізації. Відтак, пропонується створення Ветеранської патронатної служби». Основними функціями такої Служби мають стати супровід демобілізованого в процесі інтеграції в мирне життя та координація всіх дотичних до процесу реалізації стратегії міністерств. Координувати роботу Служби має Кабінет Міністрів. Фінансувати її діяльність потрібно щонайменше 2-3 роки. За цей період Служба має виконати своє завдання, а демобілізовані військовослужбовці – повернутись до цивільного життя.

У багатьох областях України вже створюються проекти програм захисту та підтримки ветеранів та членів їх сімей. Наприклад, відповідно до проекту обласної комплексної програми захисту та підтримки ветеранів та членів їх сімей на 2024-2027 роки, розробленого Департаментом з питань соціальної політики, ветеранів та реінтеграції Сумської обласної державної адміністрації – основними напрямками діяльності є:

- Підтримка і розвиток ветеранських ініціатив та ветеранського бізнесу;
- Стимулювання бізнесу для працевлаштування ветеранів;
- Вирішення соціально-побутових питань;
- Профорієнтація, профвідбір, професійна освіта;
- Медична та психологічна реабілітація;
- Соціальна та професійна адаптація;
- Збереження і відновлення соціальних зв'язків, сприяння формуванню довірливих стосунків у сім'ї;
- Вшанування пам'яті загиблих Захисників і Захисниць України та їх героїзація [68].

Також доволі розгалуженою є програма підтримки ветеранів війни та членів їх сімей, затверджена у Закарпатській області, яка передбачає здійснення наступних заходів:

1. Забезпечення безкоштовним харчуванням дітей у закладах загальної та дошкільної освіти та звільнення від плати за харчування батьків або осіб, які їх замінюють, з числа учасників бойових дій на період запровадження воєнного стану в Україні, та сімей загиблих (зниклих безвісти, полонених) військовослужбовців – учасників бойових дій у період запровадження воєнного стану в Україні;

2. Відвідання фахівцями із соціальної роботи спільно із членами робочої групи кожної сім'ї ветеранів війни, загиблих (померлих, полонених, зниклих безвісти) ветеранів війни, захисників і захисниць України, які проживають на території громади, проведення детального анкетування;

3. Утворення центрів підтримки ветеранів (ветеранські простори) для надання допомоги військовослужбовцям, сім'ям загиблих (померлих, полонених, зниклих безвісти) ветеранів війни, захисників і захисниць України, які проживають на території громади, надання їм консультативних послуг за принципом «єдиного вікна», а також соціальних, психологічних та юридичних послуг;

4. Виявлення та взяття на облік учасників бойових дій в Україні та членів сімей загиблих учасників бойових дій в Україні, які потребують поліпшення житлових умов, але не перебувають на квартирному обліку;

5. Облаштування та впорядкування місць (меморіалів) для почесних поховань померлих і загиблих захисників і захисниць України;

6. Розгляд пропозицій громадськості щодо перейменування площ, вулиць, парків, скверів у населених пунктах області з метою увічнення пам'яті про загиблих захисників і захисниць України;

7. Забезпечення безоплатного відвідування закладів культури членами сімей загиблих учасників захисників і захисниць України [69].

З метою надання державної підтримки ветеранам та їхнім родинам, у складі Верховної Ради України діє Комітет з питань соціальної політики та захисту прав ветеранів. Діяльність даного комітету регламентується Постановою ВРУ «Про перелік, кількісний склад і предмети відання комітетів Верховної Ради України дев'ятого скликання». Відповідно до цієї постанови – предметом відання Комітету з питань соціальної політики та захисту прав ветеранів є:

- правовий статус і соціальний захист ветеранів війни, ветеранів Другої світової війни, учасників Визвольних змагань, воїнів-інтернаціоналістів, учасників антитерористичної операції та операції Об'єднаних сил, інших осіб, на яких поширюється дія Закону України "Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту", жертв нацистських переслідувань та репресій комуністичного тоталітарного режиму, членів сімей зазначених вище осіб, дітей війни, осіб похилого віку і регулювання діяльності їх громадських об'єднань;
- законодавче забезпечення увічнення пам'яті загиблих при захисті Батьківщини;
- соціальний захист і реабілітація осіб з інвалідністю та регулювання діяльності їх підприємств і громадських об'єднань;
- реабілітація ветеранів війни з числа учасників антитерористичної операції та здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях;
- законодавче регулювання надання соціальних послуг ветеранам, особам з інвалідністю, особам похилого віку та іншим особам, які перебувають у складних життєвих обставинах [70].

Сьогодні активно триває нормотворча робота щодо покращення умов життя для ветеранів та їхніх родин. Робоча група Верховної Ради України з напрацювання законодавчих військових ініціатив затвердила проект Закону щодо спрощеного набуття статусу учасника бойових дій. Вся процедура отримання статусу УБД має тривати не більше тижня і проводитиметься в електронному вигляді. Підставою для отримання статусу учасника бойових дій є бойовий наказ командира відповідного військового формування про направлення до району проведення воєнних дій для безпосереднього виконання

бойових завдань. Командир військового формування зобов'язаний не пізніше ніж у триденний строк направити такий наказ в електронному або паперовому вигляді до Єдиного державного реєстру ветеранів війни.

Всім демобілізованими ЗСУ, які повернуться до попереднього місця праці надаватиметься 65 днів відпочинку. 8313 - це революційний законопроект, який передбачає два місяці відпустки демобілізованими, у разі повернення до попереднього місця роботи. Законопроектом дозволяється від 15 до 30 днів відпустки за сімейними та іншими обставинами всім цивільним. Регулюється надання відпусток під час воєнного стану особам, які працюють в галузях критичної інфраструктури та у військовій промисловості. Внормовується, що в колективному договорі між працівником, трудовим колективом і роботодавцем буде вказано щодо святкових і робочих днів [71].

Для самих ветеранів пошук роботи може бути однією з найбільших проблем, оскільки є вразливими до соціально-економічного відчуження та потребуватимуть спеціальної допомоги. Для них ефективним може стати інклюзивний підхід, з отриманням доступу до центрів професійної підготовки та різноманітних освітніх платформ/програм. Водночас, робочі місця мають бути адаптовані до ветеранів з обмеженими можливостями [72].

Оскільки реальні проблеми повоєнної демобілізації складні, може знадобитися багато років, щоб отримати результати. Повоєнна демобілізація військовослужбовців передбачає залучення центрів професійної підготовки та зайнятості, постачальників послуг з психічного здоров'я. Без альтернатив заробітку та ефективної демобілізації колишні військовослужбовці, залишаються вразливими до повторного повернення до збройних сил. Соціально-економічна реінтеграція колишніх комбатантів значною мірою залежить від нової роботи, для якої може знадобитися певна перекваліфікація, оскільки у післявоєнній розбудові їх навички можуть стати «застарілими».

Завдяки отриманому досвіду, демобілізовані військовослужбовці мають перспективу щодо зайняття великої кількості цивільних професій:

- аналітик з інформаційної безпеки (захист від кібератак та інших загроз інфраструктурі): цінними є навички з управління ризиками та здатність реагувати на кризові ситуації;
- консультант з управління: цінним є досвід управління людьми та ресурсами на посадах офіцера;
- спеціаліст первинної медичної допомоги;
- операційний аналітик: маючи знання у сфері інженерії або інформатики, використання програмного забезпечення та методів аналізу даних для пошуку проблем і можливостей, колишні комбатанти можуть запропонувати кращий розподіл ресурсів, розвиток логістики тощо;
- менеджери з продажу: цінними є комунікативні навички співпраці з членами команди, а також іншими відділами організації;
- консультант з психічного здоров'я або психолог: відіграють невід'ємну роль у житті своїх пацієнтів, тісно співпрацюючи з ветеранами та їх сім'ями, щоб допомогти в вирішенні проблем, пов'язаних із пристосуванням до цивільного життя. Завдяки своєму досвіду ветерани часто звертаються до емпатійних консультантів і психологів, особливо коли працюють з іншими військовослужбовцями;
- логісти: маючи досвід координації переміщення припасів та особового складу, колишні комбатанти можуть бути долучені до контролю закупівель, транспортування та складування. Вони також використовують програмні системи для виявлення неефективності в ланцюжку поставок і рекомендують стратегії, які є ефективними як за витратами, так і за часом [72].

Вважаємо за необхідне враховувати попит на такі професії при розробленні програм підтримки ветеранів.

Таким чином, можна зробити висновок, що програми допомоги ветеранам та їхнім родинам є важливим елементом соціальної відповідальності, який демонструє зобов'язання суспільства перед тими, хто віддав своє здоров'я та життя, обороняючи нашу Батьківщину. Ефективне затвердження таких програм вимагає не лише фінансової підтримки, але й вивчення потреб ветеранів, їхніх особистих та професійних нюансів, для створення індивідуальних підходів, де це можливо. Успішна реалізація цих програм визначатиме не лише благополуччя ветеранів, але і зміцнюватиме соціальну єдність та солідарність у суспільстві в цілому.

ВИСНОВКИ

Відомо, що успішне здійснення демобілізації має наслідком зменшення потенційних проблем, які можуть виникнути у суспільстві після завершення бойових дій.

Внаслідок проведення дослідження в першому розділі було виявлено, що поняття «демобілізація» в Україні є багатогранною та розглядається з різних сторін. Дефініція даного поняття міститься як в нормативно-правових актах, так і в науковій літературі. Здійснення демобілізації є неможливим без дотримання принципу добровільності, гендерної рівності, підзвітності, прозорості, чутливості до конфліктів, плановості та інших. Цей процес має особливі цілі, у зв'язку з чим необхідним є дотримання основних умов задля отримання позитивного результату. Основними проблемами, які виникають під час здійснення демобілізації є темпи демобілізації, робота з кадрами, а також механізм її проведення.

Враховуючи те, що демобілізація актуальна не лише для нашої країни, міжнародною спільнотою був створений практичний посібник з РДР (роззброєння, демобілізації, реінтеграції), який вмістив в собі стандарти та поради щодо проведення вищезазначених процесів, а також досвід багатьох країн світу. Відповідно до цього, виокремлюють стаціонарну та мобільну демобілізацію, кожна з яких має власні плюси та мінуси. Кожна держава зіштовхнулася з демобілізацією при сукупності різних обставин, через що етапи, методи та її кінцевий результат у кожному випадку були різні.

У другому розділі даного дослідження було визначено, що процедура звільнення військовослужбовців у зв'язку з демобілізацією є багатоскладовою, а також потребує залучення великої кількості осіб для її здійснення. Головною підставою для проведення демобілізації є рішення Президента України. Чинне

законодавство України передбачає перелік обставин, на підставі яких військовослужбовці мають право на звільнення з військової служби. Основними підставами у цьому випадку є: стан здоров'я військовослужбовця, вік військовослужбовця, сімейні обставини або інші поважні причини, у зв'язку з набранням законної сили обвинувальним вироком суду, яким призначено покарання у виді позбавлення волі, обмеження волі або позбавлення військового звання.

Права та обов'язки, які покладаються на військовослужбовців утворюють їх правовий статус у суспільстві. Основними правами військовослужбовців, які звільнені з військової служби у зв'язку з демобілізацією є право на відпустку, право на грошову допомогу, право на працю, право на психологічну та медико-психологічну реабілітацію, право на компенсацію за неотримане речове майно, право на отримання невикористаної суми мікрогранту за умови дії програми. Основним обов'язком військовослужбовців, які звільнені з військової служби у зв'язку з демобілізацією є прибуття до територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки за місцем проживання. Також слід зазначити, що військовослужбовці, які звільнені з військової служби у зв'язку з демобілізацією захищаються з боку держави, насамперед через державні гарантії. Це можуть бути соціальні гарантії, гарантії щодо надання медичної допомоги та інші.

У третьому розділі даного дослідження було визначено, що на сьогоднішній день українською владою не розроблений проект щодо повоєнного відновлення України, яке включає в себе і повоєнну демобілізацію. Після 24 лютого 2022 року перед нашою країною постали серйозні виклики у вигляді соціально-економічної та гуманітарної кризи. Задля вирішення вищезазначених проблем в Україні функціонують різні органи та структури. Верховною Радою України та Кабінетом Міністрів України вже реалізовано велику кількість програм, з метою подолання соціальної та гуманітарної кризи.

Порядок здійснення тієї чи іншої програми регламентується окремим нормативно-правовим актом.

Міжнародною спільнотою були розроблені принципи, які допоможуть у проведенні майбутньої повоєнної демобілізації: відчуття безпеки, пріоритети відбудови, стратегія повоєнного відновлення, недопущення корупції, національна єдність, зменшення бюрократії та прозорість. Однією з найбільш обговорюваних тем в українському суспільстві є можлива демобілізація військовослужбовців, які нині захищають нашу країну. Ця тема є досить проблемною, оскільки існують різні думки щодо встановлення строків, після спливу яких військовослужбовці матимуть право на звільнення з військової служби. Окрім цього обговорюється питання щодо розширення переліку підстав для звільнення з військової служби у зв'язку з демобілізацією.

Особи, які брали участь у захисті Батьківщини чи в бойових діях на території інших держав є ветеранами війни. Також слід відмітити, що до ветеранів війни також належать учасники бойових дій, особи з інвалідністю внаслідок війни, учасники війни. У зв'язку з особливим статусом таких військовослужбовців, перед державою виникає обов'язок їх належного захисту та підтримки. Така підтримка також стосується і родин ветеранів. Держава має враховувати потреби ветеранів, надавати широкий спектр безоплатних послуг, і відповідно затверджувати комплексні програми. На сьогоднішній день позитивною є практика затвердження таких програм «на місцях», існує досить багато проектів та готових програм допомоги ветеранам та їхнім родинам.

Отже, можна дійти висновку, що тема демобілізації та її наслідків для соціально-економічного розвитку країни сьогодні є актуальною як ніколи, причому не тільки для України, а також для інших країн. Ця тематика відкрита для наукових досліджень, у зв'язку з чим вбачаються майбутні дослідження, особливо після завершення бойових дій на території нашої країни, нашої перемоги та оголошення всезагальної демобілізації.

ПЕРЕЛІК ІНФОРМАЦІЙНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Nathalie Duclos. Demobilization. Paul Joseph. The SAGE Encyclopedia of War: Social Science Perspectives, SAGE Publications, pp.470-472, 2017, 9781483359892. ff10.4135/9781483359878.n186ff. ffhalshs-01547926f
2. Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію: Закон України від 21.10.1993 № 3543-XII. Дата оновлення: 30.06.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12#Text>
3. Гріненко О.І. Погляди на організацію проведення демобілізації в державі. 2020. URL: <http://znp-cvsd.nuou.org.ua/article/view/213107>
4. Пріоритетні напрямки реформування правової системи України в умовах воєнного стану: матеріали Всеукраїнської науковопрактичної конференції (м. Одеса, 19 жовтня 2022 р.) / за ред. д. ю .н. Шкути О.О. – Одеса: Херсонський факультет Одеського державного університету внутрішніх справ, 2022. – 209 с.
5. Практичний посібник (ПП) із комплексних стандартів щодо роззброєння, демобілізації та реінтеграції. 2017. URL: <https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/migration/ua/fe289835cbd222fc1192aef8b596f4c9181ceef281ae58821f95a575ddb81704.pdf>
6. Записка Генерального Секретаря щодо адміністративного та бюджетного аспектів фінансування миротворчих операцій ООН, 24 травня 2005 (A/C.5/59/31)
7. 4.20 Demobilization.2021. URL: <https://www.unddr.org/wp-content/uploads/2021/02/IDDRS-4.20-Demobilization.pdf>
8. Постконфліктне врегулювання для України. Видання 2016. URL: <https://www.helsinki.org.ua/wp-content/uploads/2016/05/POST-CONFLICT-block-ukr.pdf>

9. Concepts and Experiences of Demobilisation and Reintegration of Ex-Combatants, 1996. URL: https://au.int/sites/default/files/documents/39042-doc-32._giz_1996_ddr_concepts_experiences.pdf
10. How to implement demobilization of armed security forces. URL: <https://www.abyrint.com/demobilization-security-forces/>
11. Disarmament, Demobilization, and Reintegration (DDR): A Practical Overview. 2017. URL: https://cdn.peaceopstraining.org/course_promos/ddr/ddr_english.pdf
12. Demobilization in Sub-Saharan Africa : the development and security impacts. Authors:Kees Kingma, Bonn International Center for Conversion.
13. The Problem of Demobilization. Journal of Political Economy, Vol. 26, No. 10 (Dec., 1918), pp. 921-940. URL: <https://www.jstor.org/stable/1820775?seq=2>
14. DEMOBILIZATION 13TH IASC WORKING GROUP MEETING 27 JULY 1994. URL: https://interagencystandingcommittee.org/sites/default/files/migrated/2014-12/WG13_5.pdf
15. SECOND GENERATION DISARMAMENT, DEMOBILIZATION AND REINTEGRATION (DDR) PRACTICES IN PEACE OPERATIONS. 2010. URL: https://peacekeeping.un.org/sites/default/files/2gddr_eng_with_cover_0.pdf
16. A new EU policy to support Disarmament, Demobilisation and Reintegration of former combatants. 2021. URL: file:///C:/Users/Vadym/Downloads/A_new_EU_policy_to_support_Disarmament__Demobilisation_and_Reintegration_of_former_combatants_.pdf
17. Ф.Флурі, В.Бадрак. Сучасний досвід призову на строкову службу та формування військового резерву. Женева-Київ. 2017. URL: https://www.dcaf.ch/sites/default/files/publications/documents/Research-Project-on-Reserve-System-Practices_ukr.pdf

18. Огляд міжнародних практик у сфері реінтеграції ветеранів: міркування щодо воєнного та повоєнного контексту України. URL: <https://www.undp.org/uk/ukraine/publications/ohlyad-mizhnarodnykh-praktyk-u-sferi-reintehratsiyi-veteraniv-mirkuvannya-shchodo-voyennoho-ta-povoyennoho-kontekstu-ukrayiny>
19. Demobilmachung, 1918-1923, von Stephanie Neuner. URL: [https://www.historisches-lexikon-bayerns.de/Lexikon/Demobilmachung,_1918-1923_\(%C3%B6konomisch,_gesellschaftlich,_kulturell\)](https://www.historisches-lexikon-bayerns.de/Lexikon/Demobilmachung,_1918-1923_(%C3%B6konomisch,_gesellschaftlich,_kulturell))
20. Cabanes, Bruno: Démobilisation et retour des hommes, in: Audoin-Rouzeau, Stéphane / Becker, Jean-Jacques (eds.): Encyclopédie de la Grande Guerre, 1914-1918, Paris 2004, pp. 1047-1062, here at pp. 1047-8.
21. Gooch, John: The Italian Army and the First World War, Cambridge 2014, pp. 310-314.
22. Pironti, Post-war Welfare Policies 2017. (Part 2: Labour and Unemployment Policies); Stevenson, 1914-1918 2004, p. 543.
23. Becoming an Ex-military Man: Demobilization and Reintegration of Military Professionals in Eastern Europe. 2002. URL: file:///C:/Users/Vadym/Downloads/2370F565F62C05C5C12574400046AC74-bicc_oct2002.pdf
24. DOCTRINE of the ARMED FORCES of the CZECH REPUBLIC. 2004. URL: https://www.files.ethz.ch/isn/15108/dacr_12-04_en.pdf
25. War Veterans, Demobilization and Political Activism: Greater Romania in Comparison. 2017. URL: https://brill.com/view/journals/fasc/6/1/article-p75_75.xml
26. Communist Dictatorship in Lithuania. The Soviet Occupation (1940-1941; 1944-1991). URL: <https://communistcrimes.org/en/countries/lithuania>

27. Report on the demobilization process in Colombia (OEA/Ser.L/V/II.120). 2004. URL: <https://reliefweb.int/report/colombia/report-demobilization-process-colombia-oeaserlvii120>

28. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. Дата оновлення: 01.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

29. Гурковський М.П., Сидор М.Я. Поняття національної безпеки як адміністративно-правової категорії. Соціально-правові студії. 2021. Випуск 2 (12). С. 26-32. URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/3920/1/05.pdf>

30. Про оборону України: Закон України від 06.12.1991 № 1932-ХІІ. Дата оновлення: 15.04.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text>

31. Про затвердження Положення про Міністерство оборони України: Постанова Кабінету Міністрів України від 26.11.2014 № 671. Дата оновлення: 15.11.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/671-2014-%D0%BF#Text>

32. Термінологічне визначення поняття «особливого періоду» та його застосування. Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «ПРАВО». Випуск 28, 2019. URL: <https://periodicals.karazin.ua/law/article/view/14646/14016>

33. Постанова Колегії суддів Судової палати в адміністративних справах Верховного Суду України від 30.06.2015, (справа No 21-112a15). URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/46570780>

34. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. Дата оновлення: 19.10.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>

35. Про Положення про проходження громадянами України військової служби у Збройних Силах України: Указ Президента України

від 10.12.2008 № 1153/2008. Дата оновлення: 20.07.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1153/2008#Text>

36. Правовий статус військовослужбовців в Україні. EUROPEAN POLITICAL AND LAW DISCOURSE • Volume 4 Issue 1 2017. URL: <https://eppd13.cz/wp-content/uploads/2017/2017-4-1/29.pdf>

37. Скуріхін С. М. Особливості правового статусу військовослужбовців та їх статусна правова культура / С. М. Скуріхін // Традиції та новації юридичної науки: минуле, сучасність, майбутнє : матеріали Міжнар. наук.-практич. конф. (м. Одеса, 19 трав., 2017 р.) У 2-х т. Т. 1 / відп. ред. Г. О. Ульянова. – Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2017. – С. 67-69.

38. Про Збройні Сили України: Закон України від 06.12.1991 № 1934-XII. Дата оновлення: 23.03.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1934-12#Text>

39. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей: Закон України від 20.12.1991 № 2011-XII. Дата оновлення: 05.10.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#top>

40. Рішення Верховного Суду від 16.05.2019 № Пз/9901/4/19 (№620/4218/18) - щодо грошової компенсації за невикористану додаткову відпустку військовослужбовцям у період мобілізації. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pro_sud/zrazkova-sprava/zs_9901_4_19_rishenna

41. Про соціальні послуги: Закон України від 17.01.2019 № 2671-VIII. Дата оновлення: 27.04.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#top>

42. Основні права військовослужбовців. URL: https://www.mil.gov.ua/content/social_adaptation/osnovni_prava_vs_2020.pdf

43. Про затвердження Порядку та умов виплати деяким категоріям військовослужбовців одноразової грошової допомоги у разі звільнення з

військової служби: Постанова Кабінету Міністрів України від 17.09.2014 № 460. Дата оновлення: 01.02.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/460-2014-%D0%BF#top>

44. Про затвердження Порядку виплати грошового забезпечення військовослужбовцям Збройних Сил України та деяким іншим особам: Наказ Міністерства Оборони України від 07.06.2018 № 260. Дата оновлення: 29.09.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0745-18#top>

45. Кодекс законів про працю України: Закон України від 10.12.1971 № 322-VIII. Дата оновлення: 24.12.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#top>

46. Кокун О.М., Агаєв Н.А., Пішко І.О., Лозінська Н.С., Остапчук В.В. Психологічна робота з військовослужбовцями - учасниками АТО на етапі відновлення: Методичний посібник. – К.: НДЦ ГП ЗСУ, 2017. – 282 с.

47. Деякі питання обкладення податком на додану вартість за нульовою ставкою у період воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 02.03.2022 № 178. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/178-2022-%D0%BF#Text>

48. Деякі питання надання грантів бізнесу: Постанова Кабінету Міністрів України від 21.06.2022 № 738. Дата оновлення: 16.11.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/738-2022-%D0%BF#Text>

49. Податковий кодекс України: Закон України від 02.12.2010 № 2755-VI. Дата оновлення: 08.12.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#top>

50. Про Дисциплінарний статут Збройних Сил України: Закон України від 24.03.1999 № 551-XIV. Дата оновлення: 28.05.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/551-14#top>

51. Про затвердження Інструкції про організацію виконання Положення про проходження громадянами України військової служби у

Збройних Силах України: Наказ Міністерства Оборони України від 10.04.2009 № 170. Дата оновлення: 20.12.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0438-09#top>

52. Дослідження ініціатив у сфері повоєнного відновлення» Київського міжнародного інституту соціології в межах проєкту «Ініціатива секторальної підтримки громадянського суспільства України». URL: https://ednannia.ua/images/Master_version_UKR_Rebuilding.pdf

53. СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ТА ГУМАНІТАРНІ НАСЛІДКИ РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ ДЛЯ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА. Київ, 2022. URL: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2022_Gum.pdf

54. Про координацію заходів з вирішення гуманітарних та соціальних питань: Указ Президента України від 02.03.2022 № 93/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/93/2022#top>

55. Про затвердження Порядку надання роботодавцю компенсації витрат на оплату праці за працевлаштування внутрішньо переміщених осіб внаслідок проведення бойових дій під час воєнного стану в Україні: Постанова Кабінету Міністрів України від 20.03.2022 № 331. Дата оновлення: 09.06.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/331-2022-%D0%BF#top>

56. Про реалізацію спільного з Управлінням Верховного комісара ООН у справах біженців проєкту щодо додаткових заходів із соціальної підтримки внутрішньо переміщених осіб: Постанова Кабінету Міністрів України від 15.04.2022 № 445. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/445-2022-%D0%BF#top>

57. Про забезпечення організації направлення осіб із складових сил оборони та сил безпеки, постраждалих у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України, на лікування за кордон: Постанова Кабінету Міністрів України від 05.04.2022 № 411. Дата оновлення: 26.04.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/411-2022-%D0%BF#top>

58. Про утворення Міжвідомчої робочої групи з питань забезпечення населення продовольчими товарами тривалого зберігання та санітарно-гігієнічними товарами в умовах воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 29.04.2022 № 519. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/519-2022-%D0%BF#top>

59. РЕКОМЕНДАЦІЇ ЗІ СТВОРЕННЯ РЕГІОНАЛЬНОГО МЕХАНІЗМУ МІЖВІДОМЧОЇ ТА МІЖТЕРИТОРІАЛЬНОЇ КООРДИНАЦІЇ ПРОЦЕСІВ ВІДНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ГРОМАД І ТЕРИТОРІЙ. URL: https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2023-12/recommendations_web_version.pdf

60. Демобілізація військових в Україні: веб-сайт. URL: <https://www.unian.ua/war/u-radi-obgovoryuyut-termini-demobilizaciji-z-viyskovoji-sluzhbi-shcho-vidomo-12475746.html>

61. Влада готує нові правила демобілізації та мобілізації: розповідаємо, що можуть змінити: веб-сайт. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/shcho-mozhut-zminyuty-u-pravylah-demobilizatsiyi-ta-mobilizatsiyi/32710145.html>

62. Забрати всіх, не випустити нікого: як влада змінює підходи до мобілізації та демобілізації в Україні: веб-сайт. URL: <https://zaborona.com/yak-vlada-zminyuye-pidhody-do-mobilizacziyi-ta-demobilizacziyi-v-ukrayini/>

63. Столярик, О., Семигіна, Т. (2023). Повернутися з війни: психосоціальна підтримка ветеранів/-нок та членів їхніх сімей. *Social Work and Education*, Vol. 10, No. 1. pp. 63-77. DOI: 10.25128/2520-6230.23.1.6

64. Корольчук О.Ф. ПОСТТРАВМАТИЧНИЙ СТРЕСОВИЙ РОЗЛАД ЯК НОВИЙ ВИКЛИК СУЧАСНІЙ УКРАЇНИ. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/17_2016/19.pdf

65. Пам'ятка для сімей військовослужбовців, які повернулися з зони АТО За ред. Майстренко Т.М., переклад з англ. – Масик О.Л. URL: <https://psychologdcpp.in.ua/wp-content/uploads/2019/10/biblioteka/file41.pdf>

66. Буковська О.О. ПСИХОЛОГІЧНА ДОПОМОГА СІМ'ЯМ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ, ЯКІ ПОВЕРТАЮТЬСЯ ІЗ ЗОНИ БОЙОВИХ ДІЙ. 2015. URL: <https://sprotyvg7.com.ua/wp-content/uploads/2023/03/%D0%9F%D1%81%D0%B8%D1%85%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%87%D0%BD%D0%B0-%D0%B4%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D0%BC%D0%BE%D0%B3%D0%B0-%D0%B2%D1%96%D0%B9%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D1%81%D0%BB%D1%83%D0%B6%D0%B1%D0%BE%D0%B2%D1%86%D1%8F%D0%BC-%D1%8F%D0%BA%D1%96-%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D0%B5%D1%80%D1%82%D0%B0%D1%8E%D1%82%D1%8C%D1%81%D1%8F-%D1%96%D0%B7-%D0%B7%D0%BE%D0%BD%D0%B8-%D0%B1%D0%BE%D0%B9%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%85-%D0%B4%D1%96%D0%B9.pdf>

67. Потребами демобілізованих військових мають займатися і місцева влада, і мешканці громад: веб-сайт. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3800777-potrebi-demobilizovanih-vijskovih-maut-zajmatisa-i-misceva-vlada-i-meskanci-gromad-klimenko.html>

68. Проект Обласної комплексної програми захисту та підтримки ветеранів та членів їх сімей на 2024-2027 роки. URL: <https://sm.gov.ua/uk/arkhiv1/32966-na-sumshchyni-rozrobleno-proyekt-oblasnoyi-kompleksnoyi-prohramy-zakhystu-ta-pidtrymky-veteraniv-ta-chleniv-yikh-simey-na-2024-2027-roky.html>

69. В Мукачеві розробили Програму матеріальної підтримки ветеранів війни: веб-сайт.URL: <https://mukachevo-rada.gov.ua/news/v-mukachevi-rozrobyly-programu-materialnoi-pidtrymky-veteraniv-viiny>

70. Про перелік, кількісний склад і предмети відання комітетів Верховної Ради України дев'ятого скликання: Постанова Верховної Ради України від 29.08.2019 № 19-ІХ. Дата оновлення: 23.02.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/19-IX#top>

71. Цимбалюк М. М. КОМІТЕТ ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ З ПИТАНЬ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ ТА ЗАХИСТУ ПРАВ ВЕТЕРАНІВ ДЛЯ ПЕРЕМОГИ УКРАЇНИ. URL: <https://lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2023/09/1-Zbirnyk-Tez-29.09.2023.pdf>

72. Joubert S. 10 Best Jobs After the Military. Northeastern University, April 9, 2020. URL: <https://www.northeastern.edu/bachelors-completion/news/top-jobs-for-veterans-after-the-military>